

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БАРБЕЛЮК ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
історії та археології
д. і. н., професор

_____ Надія ТЕМІРОВА
« _____ » _____ 2024 р.

КОЦЮБИНСЬКІ: УКРАЇНСЬКА РОДИНА НА ТЛІ ХХ СТ.

Спеціальність 032 Історія та археологія
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Керівник:
Надія ТЕМІРОВА, д.і.н., проф.
кафедри історії та археології

Оцінка: _____ / _____ / _____

Голова ЕК:

Олексій СТРУКЕВИЧ, д. і. н., проф.

Вінниця – 2024

Барбелюк О.Ю. Коцюбинські: українська родина на тлі ХХ ст.». Спеціальність 032 «Історія та археологія» ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця, 2024.

У магістерській роботі, керуючись просопографічним методом, висвітлено різні аспекти життя і діяльності родини Коцюбинських, центральним діячем якої є Михайло Михайлович. Показано вплив родини на становлення письменника, особистісний вимір дітей Михайла Коцюбинського в контексті радянського тоталітаризму, культурницький аспект діяльності родини, зв'язок з суспільством, що виступила осередком збереження спадщини письменника, навколо якого формувався і доробок нащадків. Окремо розглянуто питання вшанування пам'яті родини в публічному вимірі України.

Ключові слова: Михайло Коцюбинський, родина, суспільство, українська культура, спадщина.

84 с., 1 дод. Бібліограф.: 70 найм.

Barbelyuk O.Y. Kotsyubynski: a Ukrainian family against the background of the 20th century. Specialty 032 «History and Archeology» EP «Public History». Vasyl' Stus DonNU. Vinnytsia, 2024.

In the master's thesis, guided by the prosopographic method, various aspects of the life and activities of the Kotsyubynskyi family, the central figure of which is Mykhailo Mykhailovych, are highlighted. The influence of the family on the development of the writer, the personal dimension of Mykhailo Kotsyubynskyi's children in the context of Soviet totalitarianism, the cultural aspect of the family's activities, the connection with society, which acted as a center of preservation of the writer's heritage, around which the work of the descendants was formed, are shown. The issue of commemorating the family in the public dimension of Ukraine was separately considered.

Key words: Mykhailo Kotsyubynsky, family, society, Ukrainian culture, heritage.

84 p., 1 add. Bibliograf.: 70 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Історіографічний аналіз проблеми.....	8
1.2 Характеристика джерел.....	11
1.3 Методологічні засади дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2 ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ РОДИНИ КОЦЮБИНСЬКИХ	20
2.1 Михайло Коцюбинський: становлення інтелектуала.....	20
2.2 Коцюбинські у вирі революції та в тенетах тоталітаризму.....	27
РОЗДІЛ 3 СПАДЩИНА КОЦЮБИНСЬКИХ ТА ЇЇ МІСІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ....	43
3.1 Роль родини у культурному житті України.....	43
3.2 Взаємодія з українським суспільством.....	49
3.3 Вшанування пам'яті.....	60
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження родини Коцюбинських впливає із самої постаті митця, оскільки лишивши поза увагою його родину – ми не зможемо в повній мірі «розгледіти» невідомі до тепер аспекти життя і творчості. Разом з тим кожен із членів родини – особистість самодостатня, і дієва в контексті історії України того періоду.

Михайло Михайлович Коцюбинський по праву входить до пантеону найвидатніших класиків української літератури. Очевидним є те, що вагомий вплив на його творчий доробок справляла і родина письменника. Очевидно, що аналіз ролі нащадків роду Коцюбинських в контексті української культури не є можливим без огляду на власний доробок літератора.

Варто зауважити, що Коцюбинський – постать чи не унікальна в плані того, що він чітко вписувався в світло радянської ідеологічної повістки, з огляду на багатогранність творчої спадщини, в якій совєти знаходили вигідні для себе тези. Тут напрошується деяка паралель з творчістю Шевченка. Продовжуючи вище зазначену думку, мусимо вказати і на те, що подібне трактування творчості Михайла Михайловича знайшло ідеологічну легітимізацію в контексті діяльності його дітей, що були палкими діяльними прихильниками більшовизму, за що правда поплатилися його сини Юрій і Роман, потрапивши під маховик совєцьких репресій в 1937 році.

Водночас, ми не маємо права заперечити всеукраїнського визнання таланту письменника, що особливо важливо і в контексті історії міста Вінниця. Де жив і творив Михайло Михайлович. Варто сказати, що очевидну перепону на шляху до світового імені в літературі слід шукати якраз в контексті загального російського імперського дискурсу, а саме в бездержавному статусі України, як наслідок труднощі з перекладом творів, що зумовлює неможливість виходу на світовий ринок. З цього впливає наступне : в

контексті російської імперії Коцюбинський лишався лише державним чиновником, а не людиною широковідомою в амплуа літератора.

Рід Коцюбинських уособлює тенденцію свого часу, що накладається на велику частину тодішньої української інтелігенції, частина якої піддалася за радянської влади, тим самим втративши своє українське начало, а інша стала осередком його збереження.

Об'єктом дослідження виступає родина (рід) Коцюбинських як уособлення суспільних процесів в Україні ХХ ст.

Предметом дослідження є життєві траєкторії членів родини Коцюбинських у контексті суспільних і культурних процесів в Україні.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі ролі родини Коцюбинських в історії та культурі України. Її реалізація передбачає розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

- окреслити стан вивчення проблеми;
- визначити джерельну базу і методологічну основу дослідження;
- показати становлення Михайла Коцюбинського як митця в контексті впливу на нього членів родини;
- вивчити роль родини Михайла Коцюбинського в контексті суспільних і культурних процесів в Україні;
- зацентувати увагу на вшануванні пам'яті родини в публічному просторі України.

Хронологічні межі дослідження окреслено серединою ХІХ ст. – початком ХХІ ст., оскільки в основу дослідження покладено просопографічний принцип, що пронизав усю роботу, яка охоплює різні аспекти життя і діяльності осіб, що належать до роду Коцюбинських. Нижню хронологічну межу доцільно прив'язати до дати народження Михайла Матвійовича Коцюбинського. Хоча останній згадується дотично і винятково в контексті впливу батька на становлення сина. Верхня хронологічна межа закономірно впирається в сучасність, оскільки нащадки Коцюбинських

продовжують вести активну музейну діяльність, тим самим безпосередньо впливаючи на публічну сферу, що в свою чергу є середовищем формування громадянського суспільства, перед яким наразі постали воєнні виклики, серед яких і збереження історико-культурної спадщини.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі систематичного викладу, аналізу ролі родини (роду) Коцюбинських в контексті суспільно-політичних процесів в Україні. З одного боку, як єдиного «організму», а з іншого – персональний вимір кожного діяча окремо.

Науково-практична значущість дослідження полягає в тому, що робота дає можливість побачити родину Коцюбинських на тлі загальноукраїнського історичного поступу. Оскільки вітчизняна в переважній своїй більшості приділяє увагу окремим аспектам діяльності членів родини. Запропонований в роботі підхід дозволяє скласти цілісне уявлення про нащадків Коцюбинського, в контексті історії України. Магістерська теоретично може стати поштовхом до більш широкого погляду на проблему, з залученням сучасного теоретико-методологічного комплексу, з урахуванням актуального трактування тих процесів, в які були і є залучені Коцюбинські.

Апробація результатів дослідження здійснена під час виступів на наукових конференціях, серед яких, зокрема IV Міжнародна наукова конференція студентів та молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», V Міжнародна наукова конференція студентів та 8 молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні», VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: Історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни». За темою магістерської роботи здійснено 5 публікацій у Віснику СНТ ДонНУ. Було порушено такі теми: «Трагедія Юрія Коцюбинського», «Постать Михайла Коцюбинського в історичній пам'яті: очевидні та приховані сенси», «Михайлина Коцюбинська про моральний імператив та радянські виклики», «Історія величної родини у

Вінницькому літературно-меморіальному музеї Михайла Коцюбинського», «Коцюбинські в культурі України: штрихи до родинного портрету». Було написано статтю на Міжнародну науково-теоретичну конференцію молодих учених «Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття» на тему: «Музеї як місця пам'яті про Михайла Коцюбинського».

Структура магістерської відповідає меті і завданням роботи. Внутрішня будова тексту зумовлена предметним критерієм, відповідно до якого складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Робота розміщена на 83 сторінках, з яких на основний текст припадає 70 сторінок. Прикінцевий список джерел інформації налічує 70 позицій.

РОЗДІЛ 1

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографічний аналіз проблеми

Переважає більшість робіт вітчизняних дослідників акцентуються на питаннях вивчення літературної творчості письменника, і це можна цілком логічно пояснити тим, що творчий доробок літератора досить обширний. Коли як доля родини митця – сфера набагато вужчого наукового інтересу. Проте, трапляються і дослідження, що їх можна віднести до таких, які охоплюють як творчість так і родинний вимір письменника. Такий підхід вочевидь є досить вдалим, але загалом проблематика потребує подальшої розробки серед наукових кіл України і світу, зокрема і з огляду на еволюцію потрактування поглядів на період радянської окупації України, відповідно і на постатей в контексті тієї епохи.

Основний масив праць з проблематики складають тематичні статті українських науковців, що публікувалися в фахових виданнях, присвячені здебільшого окремим постатям – нащадкам роду Коцюбинських. Проте, є і роботи, які охоплюють деякі аспекти громадської діяльності родини. Однією з таких впевнено треба назвати публікацію Кирієнко О. «Родина Коцюбинських – осередок духовно-інтелектуального життя Чернігова». Що знайшла відображення на сторінках Національного часопису НПУ ім. Драгоманова. Основний акцент зміщено на діяльність М.Коцюбинського і В. Дейші в чернігівський період життя родини [23]. В доробку цього автора є сюжет під назвою «Кохання в житті М. М. Коцюбинського», де науковець аналізує вплив Віри Коцюбинської і Олександри Аплаксіної на чоловіка, що закономірно відбивалося і на родині письменника [24].

В цьому контексті треба згадати монографію Ярослава Поліщука «Краса у дзеркалах буття. Постать Михайла Коцюбинського в українській культурі» [51], що дотично торкається проблеми. Автор пропонованої книги аналізує життя і творчість Михайла Коцюбинського. Це дослідження відображено в трьох важливих аспектах: біографічному, естетичному та соціальному. У книзі осмислено біографію, світогляд та особисті стосунки письменника, які викликають суперечливе напруження в критиці. Насамперед, у літературній творчості Коцюбинського спостерігаємо яскраві приклади творчої еволюції, художнього синкретизму, європейської ідеї та національної самобутності.

Вагомий внесок в розробку проблематики, а саме що до постаті Ю. Коцюбинського, зробив М.Д. Мазипчук в статі «Постать Юрія Коцюбинського у контексті радянської репресивної політики в 30-х роках ХХ століття». Аналізується переслідування Юрія Коцюбинського у троцькістській діяльності. Особливості слідчої справи Ю. Коцюбинського висвітлено на основі аналізу архівних джерел. Проаналізовано протоколи допиту обвинувачених. Представлена спроба висвітлити особливості застосування репресивного апарату щодо партійного керівництва УРСР, наприклад, звинувачення Ю. Коцюбинського. Показано зв'язок справи «Контрреволюційної троцькістської терористичної організації» (1935) та «Українського троцькістського центру» з подальшим розвитком репресій на території УРСР[47].

Той же автор в статі «Лутший товариш» із хлібозаготівель: маловідомі аспекти діяльності Юрія Коцюбинського в 1932-33 роках» представив спробу дослідити участь Юрія Коцюбинського (представника верхівки УСРР) в хлібозаготівельних кампаніях в 1932–1933 рр. на території тогочасних Вінницької та Одеської областей. Зауважимо, що Коцюбинський потрапив до переліку історичних діячів, чия діяльність підпадає під дію законів про декомунізацію [48].

Валентина Піскун в статі «Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму» аналізує дипломатичну діяльність українського радянського партфункціонера Юрія Коцюбинського, особу якого і його ім'я російські більшовики використовували для упокорення України у протистоянні з Центральною радою та українською політичною еміграцією. Проаналізовано листування Юрія Коцюбинського з членами Політбюро ЦК КП(б)У, яке зберігалось під грифом «цілком таємно», розглянуто методи і засоби, використовувані більшовиками для розкладу українських політичних і громадських організацій у Польщі та дискредитації політичних діячів. [50]

Варто сказати, що постать Юрія Коцюбинського знайшла відображення в «аналах» «Українського історичного журналу» в 12 номері за 1986 рік опубліковано статтю приурочену до 90-річчя народження діяча. Очевидно, що публікація морально застаріла, але з огляду на авторитетність видання – мусимо згадати і про неї. [69].

Цікавою в контексті дослідження є публікація Віктора Терлецького «Михайло Коцюбинський в пошануванні та дослідженнях нащадків». Де автор робить спробу систематизації доробку Коцюбинських. [67]

Серед усього масиву робіт, особливо цікавою для нас виявляється праця О.Кульбицького «Доля дітей Михайла Коцюбинського» [38]. Що її було видано у Чернігові в 2004 р. У нарисі зібрані маловідомі факти життя і діяльності дітей класика української літератури М. Коцюбинського. Видання розраховане на краєзнавців, вчителів, студентів. Головною перевагою роботи лишається системний виклад інформації, що часто супроводжується прямими цитатами з спогадів членів родини. Загалом робота дає розуміння загального контексту проблематики, дозволяє сформулювати цілісне уявлення про родину. Проте, варто відмітити, що часто персоналії описуються в компліментарній формі, що прямо вказує на ангажованість автора. Текст часто не відповідає нормам наукового стилю, але тут треба робити поправку на рік видання і орієнтацію на читацьку аудиторію.

На завершення варто виділити доробок Ігора Коцюбинського, що стоїть на межі між медійним простором і науковою працею, оскільки його матеріали розміщені на ресурсах Чернігівського музею [26, 27]. Мусимо сказати і про те, що вагомий внесок в розробку проблеми зробили і інші родичі письменника, але з огляду на специфіку їх робіт, ми вважаємо за доцільне розглянути цей доробок як джерела дослідження, себто їх доречно піддати характеристиці в наступному підрозділі.

1.2 Характеристика джерел

Джерельна база магістерської роботи сформована відповідно до мети та завдань дослідження. Вона охоплює широке коло опублікованих матеріалів, які відрізняються за інформаційними можливостями та достатнім ступенем об'єктивності. Джерела об'єднано у три групи згідно з їх родо-видовою класифікацією: писемні (художні твори, мемуари, періодика, довідники) речові (монументи, пам'ятні дошки, музейні експозиції), візуальні (кіно-, фотодокументи). Варто сказати, що провідною джерельною базою дослідження лишаються матеріали упорядковані вдрукованих виданнях спогадів про родину Коцюбинських, а саме не лише доробок членів роду, але й їх найближчого оточення.

Я.С. Калакура дає наступну характеристику такому типу джерел: « Це досить велика кількість різнорідних словесних джерел, об'єднаних спільною ознакою походження. Основними видами таких джерел є спогади (мемуари), щоденники, приватне листування, життєписи, автобіографії, подорожні нотатки тощо. Цінність цих джерел зумовлюється особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ [22. с. 415].

Найсвіжішим серед доробку є книга «Життя і долі» вчительки-пенсіонерки А. К. Леонтович» [16]. Мама Августи Костянтинівни Ірина Андріївна Леонтович-Левицька в дитинстві та юності мешкала в Чернігові по сусідству з Коцюбинськими. Ірина Левицька ходила в один клас гімназії з Іриною Коцюбинською, часто бувала в будинку своєї подруги. Дівчатка разом готували уроки. Ірина Андріївна вже померла, а донька записала й оприлюднила мамині розповіді про спілкування з Коцюбинськими.

Справжнім скарбом в контексті дослідження проблематики є книга авторства Ірини Коцюбинської «Спогади і розповіді про М.М.Коцюбинського», видана в Дніпрі в 1965 році. Оцифрована в грудні 2010, адаптована під зручну систему навігації, що дозволяє швидко орієнтуватися в матеріалі і робити відповідні нотатки [28].

Важливим у контексті упорядкування джерельної бази дослідження став бібліографічний покажчик «Образ Михайла Коцюбинського в художніх і художньо-документальних джерелах», що охоплює 1913–2014 рр. . Бібліографічний покажчик укладений фахівцями Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки до 150-річчя від дня народження видатного українського письменника Михайла Коцюбинського, ювілей якого було внесено до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО. Видання містить інформацію про художні твори літературної коцюбинськіани різних родів – лірики, ліро-епосу, епосу, драми, про художньо-документальні джерела – спогади про митця, його записні книжки, епістолярій; відображення образу Сонцепоклонника у фольклорі. Тут подано перелік найважливіших бібліографічних покажчиків, опублікованих у попередні роки. Тексти згруповано за систематичним принципом, а в межах рубрик – за алфавітом прізвищ авторів і назв творів. Видання має допоміжний апарат (покажчик імен та періодичних видань, де були опубліковані матеріали). Покажчик складається з 2467 записів, які мають наскрізну нумерацію. У вступній статті зроблено ретроспективний огляд відображення постаті М. Коцюбинського у

вітчизняній літературній біографіці й бібліографічній коцюбинські за 100 років – від 1913 до 2015 рр. [64].

Вагоме місце посідає книга споминів М. Коцюбинської [29]. Доповненням стала праця «У мерехтінні найдорожчих лиць» [17], що містить мемуари шістдесятників, серед яких І. Жиленко, Р. Корогодського, С. Кириченко, спогади про І. Світличного, В. Стуса. Більше того – книга щедро гаптована посутніми вкрапленнями з «Книги споминів» самої М. Коцюбинської: автори, немов, апелюють до Михайлини Хомівни, вслухаючись у її голос. Варто зазначити, що над виданням цієї книги працювали люди дуже близькі Михайлині Коцюбинській, люди «на відстані серця», – Елеонора Соловей, Євген Сверстюк, Мирослав Маринович, Леся Демська-Будзуляк, Олексій Сінченко. Ідея назви «У мерехтінні найдорожчих лиць» – слова з таборової поезії Стуса – належить Василеві Овсієнку.

Особливістю цих спогадів є те, що вони приватні, й саме завдяки оприлюдненню невідомих широкій аудиторії фактів, постає образ відомої й невідомої М. Коцюбинської. Ось які характеристики дають небозі Михайла Коцюбинського її друзі та учні – «Рафінований літературознавець» (І. Дзюба), «Інтелігентне обличчя шістдесятництва» (Р. Корогодський), «Генератор толерантності» (Л. Танюк), «Берегиня пам'яті» (Є. Сверстюк), «Людина вчинку» (А. Пашко), «Хранителька» (С. Глузман), «Незламна шляхетність» (О. Кочерга), «Михася» (М. Горбаль), «Мама Михайлина» (І. Волицька-Зубко), «Велика котолубка» (Віра Вовк), «Моя духовна мама» (Л. Маринович), «Королева анекдотів» (О. Сінченко), «Казкова фея-хрещена» (А. Діба). Бачимо, що амплітуда епітетів-характеристик доволі широка, але чи не такий різноплановий погляд на людину сприяє увиразненню постаті й ближчому знайомству з нею? Михайлина Коцюбинська, людина, яка чи не найкраще написала про роль мемуарів, вчила й нас: «У документалістиці спостерігаємо різні стилістичні грані і прояви художньої енергії. [65]. Маємо своєрідне взаємовідображення, систему складних дзеркал. У зіткненні кількох

ситуативних «правд» народжується Правда, перевірена часом, живий Образ минулого» [65, с. 33].

Окремо треба виділити художню літературу як історичне джерело. Залучаючи художню літературу до досліджень з історії України, історик має постійно пам'ятати, що її роль як джерела визначається не стільки змістом твору, скільки його значенням як літературно-художнього явища певної історичної епохи. Це дає можливість глибше вивчити відповідну епоху, настрої, смаки, погляди її представників тощо. Романи, повісті, поеми, драми, вірші дають змогу краще пізнати історію культури, духовного життя, рівня історичної свідомості суспільства. Свою специфіку мають твори художньої літератури радянської доби. В цей період насильно запроваджувалися метод так званого соціалістичного реалізму, принципи партійності, класовості, що негативно позначилося на змісті та художній якості багатьох творів, у тому числі з історичної проблематики [22,с.431].

В окрему групу джерел виокремлюється періодика,. Цікавим в контексті дослідження є інтерв'ю М Коцюбинської і інших членів родини виданням «Український тиждень», «Газета День» та ін.

Важливе значення для магістерського дослідження мають речові джерела – монументи, пам'ятні дошки, музейні експозиції, передовсім музеїв Вінниці та Чернігова. Вінницьких фондах представлено понад дев'ять тисяч експонатів, серед яких: рукописи, фотодокументи, переклади творів письменника мовами багатьох народів світу, предмети побуту та етнографії. Також серед публічного простору Вінниці треба виділити пам'ятник авторства М.Воронського. А от з меморіальною дошкою на фасаді ВТЕІ, свого часу стався казус. Адже на дошці, встановленій на честь присвоєння Коцюбинському звання Народного вчителя вказано, що це було в 1881 році, тобто за 7 років до того, як збудували навчальний заклад. А письменник склав іспит екстерном у навчальному закладі у 1891 році.

Щодо Чернігівського музею-садиби, ми можемо судити лише з відкритих джерел, зважаючи на те, що йому присвячений окремий підрозділ в рамках бакалаврського дослідження, скажемо, що експозиція містить в собі і монументальні витвори, що підпадають під дію закону про декомунізацію. Також треба виділити меморіальну дошку встановлену на честь М.Коцюбинської, на фасаді школи № 17.

Візуальні джерела – кіно-, фотодокументи – доповнюють і конкретизують сприйняття родини Коцюбинських на тлі ХХ століття. Цікавим джерелом є — двосерійний біографічний фільм «Сім'я Коцюбинських» про останні роки життя та діяльність видатного українського письменника та громадського діяча М. М. Коцюбинського та членів його родини, які пов'язали своє життя з революцією. Події фільму охоплюють 1912–1918 роки, завершуючись розгромом Центральної Ради та встановленням Радянської влади в Україні навесні 1918 року. Фільм був відзначений Державною премією Української РСР (1971 , сценарист О. Левада, режисер Т. Левчук , актор А. Гай). Директор картини – Леонід Корецький . Фільм вийшов в прокат в УРСР 22 березня 1971 року з українським дубляжем від Кіностудії Довженка [55].

Серед сучасної документалістики яскраво виділяється двосерійний біографічний фільм присвячений М. Коцюбинському, де в центрі уваги стоїть вимір особистого життя діяча, вплив на нього жінок О. Аплаксіної і В. Коцюбинської. Таке трактування біографії митця може викликати певний скепсис, проте має право на існування, особливо в контексті популяризації проблематики [20; 21; 22].

Я. Калакура в підручнику «Історичне джерелознавство» вказує: «Синтезованим видом зображальних джерел є кіно та відео, які на практиці вбирають у себе засоби літератури, живопису, принципи побудови кадру тощо. Кіно та відео втілюють на екрані образи, події, які створюють сценаристи, кінорежисери, художники, актори, оператори. Виникнувши на базі високо розвинутої техніки, вони відтворюють дійсність, спираючись на

досвід інших видів мистецтва. На відміну від писемних джерел, кіно-фото-відеодокументи дають можливість досліднику побачити історичну дійсність у русі, в процесі, перенестися в минуле» [12, с.276].

Окремо варто виділити і фотографії, що доступні в спеціальних збірках – альбомах, що були оцифровані співробітниками родинних музеїв в Вінниці та Чернігові. Кіно-, фото-, відеодокументи мають низку особливостей, знання яких необхідне у джерелознавчій роботі з ними. Загальні принципи критики історичних джерел повністю застосовуються і до кінофотодокументів. Дослідник насамперед встановлює походження фотографії або кінофільму, визначає їх творця. Діяльність кінооператорів здебільшого пов'язана з окремими установами (кінофабриками, кіностудіями тощо). Найвідоміший з яких альбом приурочений пам'яті письменника, підготовленого фахівцями державної архівної служби України. Альбом вирізняється систематизацією фотоматеріалів, містить скан-копії, що їх треба віднести до епістолярної спадщини. Матеріали розміщено згідно хронології життя митця [11].

Загалом представлена джерельна база дозволяє досить змістовно розкрити суть проблематики. Проте, розширення її дозволить детальніше розкрити окремі аспекти проблематики. Зокрема пошук джерел архівних фондах України.

1.3 Методологічні засади дослідження

У розділі 1.1 вказано, що серед вітчизняного доробку дослідників представлено досить широке коло питань, пов'язаних з родиною Коцюбинських. Проте тема потребує актуалізації і переосмислення в контексті формування цілісного образу родини в суспільній думці. Зокрема тому, що в радянському дискурсі вивчення проблеми не знайшлося місця для

потрактування ролі родичів Коцюбинського в українському культурно-політичному просторі.

У процесі дослідження було застосовано методологічний комплекс, який закономірно включає в себе ряд як загальноісторичні, так і міждисциплінарні підходи.

Робота ґрунтується на методологічних основах соціально-культурної антропології – науки про єдність соціальних і культурних форм існування людини, що розглядається на прикладі родини Коцюбинських.

Серед ключових принципів наукового дослідження – наукова об’єктивність, що передбачає врахування широкої палітри суджень про життя й творчість М. Коцюбинського та його нащадків, а також залучення максимального кола наукової літератури та історичних джерел. Це дозволяє проводити неупереджене дослідження.

Принцип неупередженості передовсім вбачає дотримання засад історизму, перевірки теоретичних засад, що висувуються в дослідженні. З цією метою в аналізі представлено комплекс джерел, що висвітлюють різні аспекти дослідницької проблематики. Разом з тим ми маємо вказати, що в межах магістерської роботи розкриття повного інформаційного потенціалу джерел не є можливим.

Попри зазначені принципи, ми мусимо говорити про, оціночний аспект досліджень, який правда дозволяє трактувати об’єкт історії, що обернений в минуле, як явище суспільнозначиме для сьогодення. Зважаючи на небезпеку трактування діяльності історичних постатей крізь призму сучасних уявлень про моральні норми, власне світосприйняття та ін.

«Мистецтво розуміння», або ж герменевтичний підхід застосовується в контексті трактування писемних джерел, з урахуванням таких аспектів як мотиви створення, особисте ставлення автора джерела і інших обставин.

Антропологічний підхід знайшовся в прагненні вивчити родину як суб'єкт соціальної і культурної сфери, а й особистісний вимір кожного з цікавих нам персоналій.

Апелюючи узагальненнями, закономірно звертаємося до методів індукції, дедукції, що їх застосування можливе лише за умови взаємодоповнення. Таким чином ми можемо в єдиній родинній канві аналізуючи події з особистісного виміру нащадків Коцюбинського співвставляти їх трактуючи в потрібному дослідженню контексті. Історико-генетичний – метод, за допомогою якого вивчаються історичні явища в процесі їх розвитку, від зародження до загибелі або до сучасного стану. За своєю логічною природою він є аналітично-індуктивним (сходження від конкретних явищ і фактів до загальних висновків), а за формою вираження інформації – описовим. Він дає «біографію» історичного об'єкта (держави, нації тощо). Разом з тим ми можемо розглядати постаті на тлі загальноукраїнської історії цієї епохи, дієвими учасниками якої вони виступають.

При написанні роботи були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Перша група представлена аналітико-синтетичним, хронологічним, спеціально історичні методи: та історико–порівняльний. За допомогою хронологічного методу, матеріал дослідження подається у чіткій хронологічній послідовності.

Метод цитування передбачає цитування дослідників, спогадів членів родини. Для аналізу художньої літератури та матеріалів, що друкувались в періодичній пресі за досліджуваний період застосовується метод контент-аналізу, мета якого полягає у пошуку наявності або відсутності в тексті певної характеристики, тенденцій, виявлення в тексті прихованої інформації, контексту.

Одним із фундаментальних методів саме цього дослідження лишається просопографічний. Просопографія – це дослідження загальних характеристик групи людей, чії індивідуальні біографії можуть бути здебільшого

непростеженими. Суб'єкти дослідження аналізуються шляхом колективного вивчення їхнього життя в аналізі кількох кар'єрних ліній. Британський історик Лоуренс Стоун відзначив два варіанти використання просопографії як інструменту історика: для виявлення глибших інтересів і зв'язків під поверхневою риторикою політики, для дослідження структури політичної машини та для аналізу мінливих ролей у суспільстві статусних груп – посадовців, членів асоціації та оцінка соціальної мобільності через сімейне походження та соціальні зв'язки новобранців у цих офісах або членство. «Винайдений як інструмент політичної історії, – зауважив Стоун, – тепер він все частіше використовується соціальними істориками» [70, с.47].

Загалом можемо навести проміжний висновок про те, що наявна джерельна база в комплексі з запропонованим методологічним аспектом дозволяє досить глибоко дослідити тематику магістерського дослідження. Проте, з огляду на постійний поступ науки, можна ствердно говорити про значний дослідницький потенціал, що має всі перспективи знайти реалізацію в колі вінницьких науковців.

РОЗДІЛ 2

ПРОСОПРОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ РОДИНИ КОЦЮБІНСЬКИХ

2.1 Михайло Коцюбинський: становлення інтелектуала

Михайло Михайлович Коцюбинський займає одне із найславетніших місць в історії української літератури з кінця XIX до початку XX ст. Майбутній письменник народився 17 вересня 1864 р. у родині службовців м. Вінниці.

Батько Михайла Коцюбинського, Михайло Матвійович, був дрібним продавцем у магазині. Його мати Глікерія Максимівна (померла в 1917 р.) дуже любила свого сина.

Глава сім'ї та секретар губернського комітету партії Михайло Матвійович Коцюбинський, наполегливо працював, служив дрібним чиновником, мав сварливий характер, але був добрий і чуйний [5]. У «Спогадах і розповідях про М. М. Коцюбинського» його донька Ірина зі слів бабусі Глиkerії Максимівни писала, що «життя «на колесах», повсякденні турботи й злидні, невпевненість у завтрашньому дні – усе це викликало роздратування, породжувало незгоди, порушувало родинний спокій. Раз у раз виникали сварки. Дід любив заглянути в чарку, а підпивши, ставав нестримним і лютим.

Урешті, важко переживаючи своє безробіття й неможливість утримувати сім'ю, він стає відлюдкуватим, усамітнюється й перебирається до брата в Тростянець Брацлавського повіту, де за кілька років спивається й 1886 року помирає від сухот.

Мати (1837), з молдавської родини. Вона має благородний смак, благородні думки, любить літературу та мистецтво. Коли дівчина пішла всупереч бажанням своїх батьків і вийшла заміж за вдівця Михайла Матвійовича в 1863 році, перший чоловік одружився з першим шлюбом, але батько відмовився одружитися з нею, але її дідусь Філіп Абаза був

«службовими особами, депортованими з Петербурга», щедро влаштував молодят у їхньому будинку у Вінниці [31]. Тим часом сліпота Гликерії Максимівни, спричинена нервовими потрясіннями, невмолимо прогресувала. Материна хвороба стала тією межею, що відокремила два періоди в житті старшого сина – безтурботне дитинство й сповнене відповідальності та обов’язків змужніння.

У Михайла два брати: Хома (1870-1956) та Леонід (Леонід); є дві сестри – Лідія (Лідія, померла в 1916 році) та Ольга. Літературознавець Хома брав активну участь у вшануванні пам’яті свого брата. Його дочка Михайлина – мовознавець і літературознавець, активний учасник руху 1960-х, дисидент. Дружина письменника Віра Устимівна Дейша (1863-1921) походила зі знатного роду Готлінських. Її мати, Юлія Степанівна Дейша, після смерті чоловіка переїхала до Чернігова, працювала директором Чернігівської єпархіальної школи та виховувала трьох дітей удвох. Дядько Віра (брат матері) – відомий лікар Чернігова Василь Степанович Гортинський. Віра Дейша в молодість пов’язана з революціонерами, за що її жорстоко помістили під домашній арешт. За цей час померла її мати.

Після навчання на Шаргородській фондівій біржі в 1881 р. вступив до Кам’янець-Подільської духовної семінарії та звернувся до членів молодіжної популістської організації. У 1883 р. поліція вперше здійснила його обшук і визначила Коцюбинського «неблагополучним» [31, с. 64].

Батько Коцюбинського помер наприкінці 1980-х рр., і підтримка великої родини лягла на плечі письменника. Варто зауважити, що саме необхідність утримувати родину ще з юного свого віку, сильно вплинула на подальшу його діяльність. Про це ми можемо судити з того факту, що Коцюбинський навіть будучи уже важкохворим працював в чиновницькому апараті Чернігова до 1911 року.

У 1886 - 1889 рр. Він давав приватні уроки у Вінниці, а в 1888 р. М.Коцюбинського було обрано «громадськістю» Вінницької міської думи. Він

став постійним автором західноукраїнських видань «Дзвінок», «Зоря», «Правда», «Буковина» і надсилав їм свої вірші, оповідання, науково-популярні статті, нариси, переклади.

Коцюбинський розпочав друкуватись у 1890 р. – львівський дитячий журнал «Дзвінок» опублікував його вірш «Наша хатка». Того ж року він відвідав Львів і налагодив творчі зв'язки з місцевими письменниками та видавцями, особливо Франком. Ця поїздка стала початком постійної співпраці Коцюбинського у виданнях Західної України. На початку 1891 року він поїхав до села Лопатинці Вінницької області, де поєднав роботу вихователя в сім'ях місцевих службовців та поглиблено вивчав побут села, народну мову та культуру. Там він розпочав серйозну літературну діяльність. У 1891 р. Він опублікував оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», роман «На віру» та поетичну казку «Завидючий брат. Ці твори привернули увагу літературного світу і засвідчили, що в українську прозу прийшов талановитий художник [31, с. 67].

У 1891–1892 рр. М. Коцюбинський склав випускний іспит державного вчителя у Вінницькій реальній школі. Викладав у селі Лопатинці на Вінниччині. У 1896-1897 рр. працював у Комітеті з контролю за філоксерній. Дізнавався про життя молдаван у Бессарабії, народу та в Криму, на південному узбережжі Криму. Він покинув комісію з філоксерній і працював у Чернігівському губернському уряді спочатку службовцем, а потім статистиком.

Головна особливість творчості письменника – привернення уваги до психологічного конфлікту. Після 1901 р. основним жанром новел Коцюбинського стали повісті соціальної психології. «Унікальність стилю Коцюбинського, безпосередньо пов'язаного з його імпресіонізмом, полягає в тому, що він, як правило, не змальовує раціональної сфери людської психології. Психічний світ характеру Коцюбинського вперше з'явився в зовсім іншому вимірі – емоціях і почуттях» [26].

Дослідники позначили час між 1903 і 1905 рр. як період безпрецедентного падіння творчої діяльності М. Коцюбинського, що негативно вплинуло на літературну творчість. Причиною стали особисті негаразди.

Наприкінці 1894 р. в Києві на I з'їзді Громади Коцюбинський зустрів майбутню дружину. Віра закінчила Чернігівську гімназію і деякий час працювала в жіночому духовному училищі, де викладала французьку мову, математику та каліграфію. Потім, у 1885 р., вступила до Вищих жіночих Бестужівських курсів на фізико-математичний факультет, відділення природознавчих наук. На той час, уряд чинив перепони щодо вступу жінок до вищих навчальних закладів, продовжити навчання було не так уже і просто. Як наслідок, на курси потрапляли дівчата, які дійсно прагнули знань, не хотіли стояти осторонь суспільного життя і проблем тодішнього суспільства. Саме такою і була Віра Дейша. Свого часу зблизилась з активною молоддю, брала участь у нелегальних гуртках, які займалися вивченням і розповсюдженням забороненої літератури, спрямованої проти царсько-імперського режиму 1898 р. молода родина з маленьким сином Юрієм перебралася до Чернігова. Разом з дружиною і сином Михайло Коцюбинський привіз до Чернігова свою матір Гликерію Максимівну та рідну меншу сестру Лідію Михайлівну. У Чернігові у щасливого подружжя народилося ще троє дітей – Оксана, Ірина та Роман. Велика родина мешкала в одному будинку.

Друг Михайла Коцюбинського український поет і прозаїк Микола Чернявський у своїх спогадах «Червона лілея» так писав про письменника: «Коцюбинський... був центром своєї сім'ї, її душею. Багато він давав сім'ї, але й багато мав од неї. Все було пристосоване для того, щоб «таткові»... було гарно жити, щоб не заважати йому, не турбувати дрібницями, коли він сам не захоче того. Правда, він дуже любив свою сім'ю, й інтереси кожного члена її — дорослого й малого. Їх горе й радість він завжди носив у своїй душі. Але

його інтереси – інтереси вищого порядку, як людини вищих здібностей письменника й поета, свято зберігались сім'єю» [4].

Віра Устимівна взяла на свої плечі весь побут родини, створювала всі умови, аби чоловік міг спокійно працювати, а також мав можливість їздити на відпочинок, на лікування за кордон, тому що розуміла величезне значення його творчої праці для української культури. В домі завжди було затишно, вечори проводились за читанням або роялем. Сама господиня чудово грала, навчила музики і дочок. А коли в родині гостював М. Лисенко, то подарував Вірі Устимівні ноти, які і нині зберігаються у музеї М. Коцюбинського.

Після народження чотирьох дітей Віра відмовилася від революційної діяльності і присвятила себе родині. Вона прожила в Михайла 8 років і померла на руках у свого молодшого сина Романа наприкінці 1921 р. від сильного виснаження, пневмонії та тифу [4]. Михайло Могилянський, котрий знав подружжя Коцюбинських від перших років шлюбу, писав про Віру Коцюбинську: «чудесная девушка» поволі злиняла, для чого було досить причин в умовах життя глухої провінції, невсипущої праці, великої сім'ї, хвороби чоловіка, в значній мірі її засмоктувала стихія «обивательства»: злиняло й почуття Михайла Михайловича» [31, с. 68].

Аби сформувані уявлення про матеріальні аспекти життя письменника, доцільно навести уривок зі спогадів Августини Леонтович: «Одягався він дуже вишукано, зі смаком. Згадувала мати, що на великих прийомах двічі в одному і тому ж костюмі не з'являвся. Любив красиві краватки, мав золоті запонки, як пише Ірина – дочка. На все це потрібні були кошти і немалі. Витрати великі, а прибутки, зарплата – мізерні. Сім'я відомого письменника завжди на виду, потрібно було підтримувати імідж. Не вистачало коштів навіть на харчування. Брала продукти в борг: борошно, м'ясо, крупи, жири і т.д., а в певне число місяця (не пам'ятаю яке) біля воріт шикувалась велика черга. Люди стояли, щоб забрати борг. Тоді виходила служниця, давала по кілька монет, що далеко не сплачувало цей борг. Люди сварились, кричали,

проклинали і розходились. З горем навіпіл розрахувались з боргами і робили нові. Часто прибігали і до нашої бабусі позичити те чи інше» [4].

У грудні 1906 р. організувалось Чернігівське товариство «Просвіта», головою було обрано М. Коцюбинського. Автор намагався використовувати нові інституції для просування демократичних ідей, організації лекцій, концертів тощо для громадськості. Це не лише роки активної участі у суспільному житті, а й роки піднесення творчої діяльності письменників.

Ранні твори Коцюбинського зазнали впливу творчості І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, але на початку ХХ ст. виокремлювався новий художній напрям – імпресіонізм, який справив неабиякий вплив і на українську літературу загалом, і на творчість М. Коцюбинського [15]. Творчість Михайла Коцюбинського втілює найвиразніші пошуки нових шляхів. М. Коцюбинський, трохи старший за своїх товаришів по «цеху» – Леся Українка та О. Кобилянська, В. Стефаник та М. Яцков Покоління М. Вороний, Г. Хоткевич та Б. Лепкий – увійшов в епоху молодих українських персонажів, які говорили відповідно до нових теорій та естетики. Це Заперечуючи старий стиль розповіді, характерний для письменства ХІХ ст. від Г. Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка до І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, вони стверджували естетичну цінність сучасної їм європейської літератури, до якої відносилась і українське письменство [32].

Художньо-психологічна концепція, сформована Михайлом Коцюбинським – концепція людського досвіду як безперервного психологічного процесу для виявлення його соціальної поведінки – відрізняється від концепції людини, висунутої попередниками автора. Хто це сказав? Назвати "Якщо старше покоління письменників спробує описати певний соціальний порядок, проілюструвати їх так чи інакше або показати розвиток певної ролі в конкретному середовищі, тоді у молодого покоління письменників будуть інші цілі. Для них, найголовніше – це душа людини, її стан за певних обставин посилення на сторінку [26, с. 68].

Унікальність імпресіонізму Коцюбинського полягає не в запереченні художнього аналізу людей як соціальних істот, а в підпорядкуванні цьому аспекту відображення всіх аспектів їх психологічного життя. Відповідно до художнього плану, автор вдався до відтворення різних психічних станів. Його розуміння психологічних явищ та досвід розвитку іміджу збагатились. У М. Коцюбинського багато різних оригінальних творів. У його творах проглядається відображення процесу взаємозв'язку свідомості та самосвідомості, свідомості та підсвідомості, що відповідало модним на той час теоріям З. Фрейда.

Михайло Коцюбинський змінив психічний стан героя як невід'ємну частину структури персонажа. Автор також розробив власну методику зображення свого менталітету. Одним з найпоширеніших методів, своєрідною літераторською візитівкою стало накреслення контуру на початку твору в закритому художньому просторі. У такий спосіб задавався певний тон і вдавалося одразу познайомити читачів з атмосферою переживання персонажа. Контраст між світлим і темним всередині експозиція чітка. Земля символізує протистояння між життям та смертю, яка є категорією, оточеною ліричними думками героя [26].

У 1909 р. він поїхав на лікування до Капрі. Познайомився з М. Горьким і подружився. За ініціативою М. Горького видавництво «Знание» розпочало видання творів М. Коцюбинського російською мовою. З 1911 р. М. Коцюбинський регулярно влаштовував літературні «суботи» разом із творчою чернігівською молоддю [25, с. 65-66].

Письменник отримував стипендію (за життя 2000 руб. на рік) від «Української асоціації прихильників науки і мистецтва» і залишався в земстві. У 1912 р. М. Коцюбинський звернувся до клініки професора Образцова (Київ). 31 січня 1913 р. важкохворий повернувся до Чернігова. 25 квітня закінчилось життя Михайла Михайловича Коцюбинського, який був похований у Чернігові на Болдиній горі над Десною.

Отже, навівши біографічний нарис Михайла Коцюбинського, ми можемо простежити вплив на його становлення з боку цілого ряду представників мистецтва пера. Разом з тим, очевидно, що становлення письменника відбувалося невідривно від тодішнього суспільно-політичного контексту, в якому сам Коцюбинський виступав в авангарді. Так само треба наголосити, що родина майстра пера, передовсім дружина, стала опорою чоловіка, створюючи відповідну атмосферу

2.2 Коцюбинські у вирі революції та в тенетах тоталітаризму

Вважаємо за доцільне розглядати кожную персоналію з родини видатного літератора окремо, з метою акценту на індивідуальності членів родини, що в тій чи іншій мірі перейняли таланти митця.

Життєвий шлях Юрія Михайловича Коцюбинського недовгий, але яскравий. Дитячі та юнацькі роки він провів у Чернігові, куди батьки переїхали в 1898 р. Тут народились його сестри Оксана, Ірина та брат Роман. Після закінчення гімназії Ю.Коцюбинського мобілізували до армії. На початку 1917 р. він закінчив в Одесі школу прапорщиків і був направлений в Петроград, де на той час відбувались усім відомі події [9].

Дослідник Олександр Кульбицький розповідає, що майже всі вони у юності захопилися більшовизмом. Найстарший Юрій приєднався до партії 1913 р., у рік смерті батька. Йому було 17. А у 22 саме Юрій командував більшовицьким військом, що на початку лютого 1918 р. увірвалося до Києва й розпочало там терор. Хоча молодий командир не відігравав серйозної ролі, фактичним керівником був Михайло Муравйов. Історик Іван Дерейко вказує, що Муравйова посада Коцюбинського дратувала, але його заспокоювали: Юрія призначили формально, щоб «уникнути звинувачень у завоюванні великоросійськими військами України» [38].

Прихід австрійських і німецьких військ в Україну на якийсь час зміг зберегти українську державність, але в листопаді 1918 р. після революцій в Німецькій і Австро-Угорській імперіях більшовики почала новий похід. Та цього разу Коцюбинському замість війська доручили цивільну владу. З початку він входив до складу Тимчасового Робітническо-Селянського уряду України, а потім організовував радянську владу на Чернігівщині в 1919 р. і на Полтавщині в 1920 р. поки його нарешті не покликали в Москву, де йому довелося випробувати себе в новій ролі – дипломата.

І кілька слів про долю його дружини – Ольги Бош. Вони одружилися 1919 р. Весілля справляли у вагоні Затонського на Київському вокзалі. Обоє комуністи, на відповідальних постах, тому бачилися рідко, у перших лавах працювали за завданням партії. І, розглядаючи причини переведення Ю.Коцюбинського з посади голови Чернігівського губкому на завідувача земельного відділу до Полтави, слід узяти до уваги, що в чернігівський період роботи (1919) мати Ольги Петрівни – Є.Б. Бош та її сестра Марія Петрівна сварилися з Коцюбинським через те, що він приділяв багато уваги стороннім жінкам і навіть доповіли про це в ЦК партії та Ользі Петрівні. Подружжя посварилося. Через кілька років Ольга Петрівна захворіла на тиф і звернулася за допомогою до Юрія Михайловича, який тоді працював у Відні (про це пише у своїх свідченнях О.Бош). Коцюбинський вирішив, що дружина йому вибачила, через дипломатичну службу зробив їй паспорт, і Ольга Петрівна приїхала до нього. У Відні її вилікували, а в сім'ї настали спокій та злагода, які скріпило народження сина Олега. Коли подружжя жило в Москві під час навчання Юрія Михайловича в академії, вони взяли з дитячого будинку дівчинку, давши їй прізвище Коцюбинська. До речі, після революції та громадянської війни більшість партійців всиновлювали дітей з дитячих будинків. Коцюбинські не стали винятком [25, с.19-20].

Цілком вписався він для українського декорування неукраїнської влади і при окупації України більшовицькими військами. «Одвертий лист» Сергія

Єфремова до Юрія Коцюбинського апелював до пам'яті про його батька, до його українського настановлення, розповідав про команду Юрія Коцюбинського бити з гармат по будинку Михайла Грушевського, який всю дорогу спонсорував Михайла Коцюбинського; але то було намарне. То тільки яблуко від яблуні далеко не падає, а Юрій Коцюбинський тільки прізвищем мав схожість зі своїм батьком.

Чернігівка Августина Леонтович, дитинство і юність якої припали на початок ХХ ст. і проходили в маленькому будиночку по вулиці Сіверянській №1, а поруч проживала сім'я Коцюбинських, залишила цікаві спогади своєї матері. «Їхня (Коцюбинських – авт.) садиба була на пагорбі, а мамина – низом. Навіть паркан був спільний з хвірточкою між садками», – уточнювала вона. Так ось у цих спогадах, надрукованих «Українською літературною газетою», Августина Леонтович пише: «Син Юрій поринув з головою з властивою йому гарячістю в державні справи, в боротьбу з контрреволюцією. Коли приїхав до Чернігова, займаючи високі керівні посади, – продовжував боротися з контрреволюцією. Було здійснено багато розстрілів молоді. Мама розповідала, що, коли стемніє, через їхній двір до садиби Коцюбинських пробирались, лізли на той пагорб матері заарештованих хлопців. Вони молили – просили Віру Устимівну з Юрком, адже він їх знає, разом учились, в одному місті жили, впевнити, що не шкодили вони владі, революції і т.д. Віра Устимівна поділяла погляди своїх дітей (зверніть увагу на цю фразу – авт.). Але її життєвий досвід, мудрість, розум, говорили за інший підхід до справи. Вона намагалася поговорити з Юрієм, передати благання матерів за дітей, що заарештовані і приречені на смерть. Чи винні вони, що народились в іменитих сім'ях?.. Але Юрій нічого не хотів слухати, був невмолимий, рішучий. Розстріли продовжувались. Мати була проти цього. Тут їхні погляди розходились, і з цього приводу у них були суперечки, конфлікти. За підписами Юрія нещадно велась боротьба з контрреволюцією, розстрілювалась молодь»

Дослідник Олександр Вітолін в своїй статті «Похід на Європу Юрія

Коцюбинського» розповідає, що в 1920 р. Юрій Коцюбинський як і багато інших комуністів вірили, що ще трохи і революція захлисне увесь світ, а відновлення смертної кари і тюрм є лише тимчасовим заходом. Тож, Юрій Коцюбинський, як і слід молодому революціонеру, з ентузіазмом віддався великій дипломатії. За його участі протягом 1921 р. були підписані договори з Грузією, Литавровою, Латвією, Естонією. Найзначнішим в дипломатичній кар'єрі Коцюбинського певно був Ризький мирний договір з Польщею, підписаний 18 березня 1921 р. Також Юрій Коцюбинський проводив переговори з Німеччиною і Австрією про обмін військовополоненими та приймав участь у переговорах з Польщею через конфлікт, викликаний діяльністю радянських агентів на польських землях. На цій роботі Ю.Коцюбинський вступив в полеміку з приводу повноважень українського представництва з народним комісаром з національних питань Сталінін [30].

У 1930-х рр. він став уповноваженим ЦК більшовиків із хлібозаготівель, керуючи вилученням продовольства в Черкаській, Запорізькій, Вінницькій та Одеській областях, що призвело до масових голодів і людських трагедій. У листопаді 1932 р. його призначили уповноваженим з хлібозаготівель у Летичівський та Деражнянський райони Вінницької області, які входили до прикордонної смуги. Уповноважений ЦК КП(б)У був добре ознайомлений з їхньою специфікою, оскільки, як працівник Держплану УССР, з 1930 р. займався господарським розвитком прикордонної смуги. Так, незадовго до призначення уповноваженим із хлібозаготівель, у вересні 1932 р. Коцюбинський очолював комісію з перевірки будівництва у прикордонних районах. Він, зокрема, звітував С. Косіору про виконання плану капітального будівництва в прикордонній смузі за два тижні до відбуття у Летичівський та Деражнянський райони (як уповноважений ЦК КП(б)У) та критикував дії та компетенцію районних органів влади в Летичеві, які незважаючи на «чіткі вказівки» від Держплану не виконали першочергові завдання [5].

У Національній книзі пам'яті жертв голодомору зазначено, що саме за поданням Ю.Коцюбинського в Летичівському районі Хмельницької області були засуджені голови колгоспів та сільради за «невиконання» планів хлібозаготівель. Він також вважав репресії щодо промислових товарів у тих колгоспах, що не виконували плани, ефективними методами.

В листопаді 1934 р. колишнього уповноваженого по хлібозаготівлям за «прикриття дворушництва контрреволюціонера і троцькіста Д. Наумова» звільнили з посади голови Держплану УСРР і вивели зі складу ЦК КП(б)У. Згідно із звинуваченням троцькістський центр за активної участі Ю. Коцюбинського протягом 1932-1934 рр. провів активну підготовку бойових груп в ряді міст України, які мали за мету вбивство провідних діячів КП(б)У [5].

Як показав М. Мазипчук, засідання у справі Коцюбинського тривало лише 15 хв. Ю. Коцюбинський був засуджений до вищої міри покарання, без права оскарження з конфіскацією всього приватного майна. Хоча судовий процес проходив 8 березня, згідно з тодішніми нормами списки заарештованих високопосадовців затверджувались Сталіним або його соратниками членами Політбюро. фактичний вирок Ю. Коцюбинському було винесено 27 лютого 1937 р. ще до судового засідання.

До смерті Сталіна він був «ворогом народу». А опісля став реабілітованим погруддям на так званій Алеї героїв у Чернігові. Після Революції гідності й закону про декомунізацію погруддя перенесли до музею Коцюбинського, зрештою, рідного дому Юрія.

Другою дитиною в сім'ї Михайла та Віри Коцюбинських була дочка Оксана. Що народилася 12 квітня 1898 р. У роки навчання в Чернігівській гімназії зблизилася з старшим братом Юрієм та його колом. Кульбицький в своїй монографії наводить наступну цитату з споминів Ірини Коцюбинської. Мовою оригіналу: «Весёлая, живая, она отличалась чутким, живым характером, честностью, прямошой. И какой-то особенной

непосредственностью. Дружила она с Юрием, Виталием и другими ребятами, среди которых чувствовала себя прекрасно. Эта девочка-сорванец то стреляет с ними из лука, то запускает змея, а то носится наперегонки. Подростком, она с ребятами неустанно скачет по полям и лугам без седла, по-мужски, прекрасно держалась на лошади. Часто была инициатором длинных пеших переходов молодёжи по лесам и ближайшим сёлам, участвовала в первомайских массовках на лодках по реке Десна» [25, с.38].

Подібна поведінка Оксани викликала критику з боку матері, оскільки та вважала це не припустимим з огляду на те, що жінкам таке не властиво. Автор вказує, що Оксана мала талант музиканта, – грала на роялі, зокрема композиції Шопена. Разом з тим ми можемо говорити і про письменницький її хист, що вочевидь передався від батька.

О. Коцюбинська формувалася під впливом старшого брата і його оточення, серед якого були популярними твори Герцена, Добролюбова, Войнич, Белінського та ін. Вирізнялася складним характером, що виявлявся й процесі навчання. Напружені стосунки склалися в неї з гімназійною вчителькою географії. Це призвело до того, що дівчина перестала приділяти увагу предмету, ігнорувала доповіді на уроках. Проте під тиском класу таки склала іспит з предмету. Важким ударом для неї стала смерть батька. Це відобразилося на здоров'ї дівчини, аж до того, що вона часто втрачала свідомість. Певною її реліквією став перстень батька, якого вона не знімала навіть у гімназії. Вчителі хоч і намагалися з цим боротися, нічого вдіяти не могли.

Втративши чоловічу підтримку батька, Оксана знайшла її у старшого брата, а пізніше і у Віталія Примакова [25, с.39]. Працюючи в редакції газети «К Оружью», Оксана поміж тим займалася написанням агітаційних статей для червоноармійців. Продовжуючи паралельно навчатися в гімназії, входила до літературної студії, що вів її Павло Тичина.

У 1915 р. арештували її майбутнього чоловіка – Віталія Приймакова і

засилають в Єнісейську губернію. Пара розлучалася на 2 роки. 1916 р. вона закінчила навчання в гімназії. В одному з листів до Максима Горького, з яким листувалася, написала: «Хочу знати багато» Хочу бути щасливою, хочу вміти допомогти людям, хочу жити по-людському». Влітку 1916 р. Оксана поїхала до Москви вчитися в університеті Шанявського [25, с.40].

Відомо, що в 1916 р. Оксана Михайлівна їздила в гості до Горького в Петербург, де вступила у більшовицьку партію. За завданням партії працювала в Києві у Центральній раді, передавала більшовикам секретні дані. Пізніше Софія Русова з обуренням напише про це. До речі, коли Ірина Коцюбинська добивалася реабілітації братів, то, стверджуючи, що Коцюбинські ніколи не були націоналістами, наводила критичні слова Русової про Оксану. В 1918 р. Оксана Коцюбинська була зв'язковою між червоним козацтвом та повстанським комітетом.

Наприкінці 1919 р. в Москві опинилися Віталій з вагітною Оксаною. Ірина з матір'ю Вірою Устимівною, щоб якось допомогти голодуючим, прислали з Казані шинку. В цей час в Москві були і Юрій, і Роман з дружиною Ніною, і Абрам Данішевський – чоловік Ірини. На сімейній нараді було вирішено усю шинку віддати вагітній Оксані, якій треба краще харчуватися. І, як пише Ірина Михайлівна, Оксана отруїлася цією самою шинкою та померла, проте довідки свідчення з лікарні немає. В 60-ті роки, автору цих рядків музейні працівники розповідали, що Оксана знепритомніла у ванній кімнаті і вдарилася головою об край ванни. Врятувати її лікарі не змогли. Поховали Оксану Михайлівну Коцюбинську, якій ще не було навіть 22 років, на Ваганьківському кладовищі. Першою з дітей Коцюбинських вона пішла з життя [25, с.43].

Чи не найвідомішою і продуктивною (серед дітей митця) в сфері культури і громадської діяльності була Ірина Михайлівна Коцюбинська. Народилася в Чернігові 1899 року. Її хрещеними батьками стали відомі громадські діячі Феодосія Степанівна Шкуркіна-Левицька та Ілля

Людвигович Шраг – друзі родини Коцюбинських.

«Ірина зростала допитливою і мрійливою дівчинкою, яку цікавило все навколо. Особливо ж її вабили таємниці батькової творчості. Пізніше Ірина Михайлівна згадувала: "Мене цікавило буквально все, що стосувалося батька. Як він пише, на якому папері, якою ручкою, як сидить у кріслі... Непомітно я пробиралась у передпокій біля вітальні, забивалася в темний куток між дверима, і звідси, через скляні двері вітальні, спостерігала за всім, що там відбувалося. Іноді, сидячи на сундучку, я писала на якомусь неможливому отруйно-оранжевому папері вірші» [38, с. 44].

Офіційна її біографія старанно підчищена, відретушована. Мовляв, народилася в Чернігові, вчилася у гімназії, далі щось про літературні суботи і сімейні побутові традиції сім'ї Коцюбинських. І не артикулюється її одруження з Метриком Данішевським. Проте Алевтина Леонтович пише так: «Коли матеріальне становище сім'ї Коцюбинських було дуже складне, ще в Чернігові, до Ірини залицявся молодий чоловік. Метер Данішевський, хоч негарний – син багатії матері. Умовили Ірину вийти за нього заміж, сподіваючись покращити матеріальний стан сім'ї. Але після одруження свекруха своїм багатством не поділилась» [38, с. 41].

Весілля було гучним і довгим, їздили на фаєтонах по місту, весело співаючи пісень. А незабаром революція, громадянська війна... Аврам пішов у червоне козацтво до Примакова, а Ірина з двомісячним Юрком та матір'ю тікають від денікінців за Волгу. Живуть в Сарапулі та Казані. Настало зовсім інше життя, яке не снилося і в найстрашнішому сні. В Чернігові ходили чутки, що в садибі Коцюбинських Данішевські заховали скарб, та, швидше за все, це дійсно тільки чутки. Аврам служив у трибуналі Червоного козацтва, пізніше в органах на відповідальній посаді. Як і Ірина тяжко пережив смерть старшого сина Юрка, що не дожив до 4-х років [38, с.46].

Коли почалася революція, непролетарське походження не завадило зятю Коцюбинського зайняти посаду в революційному трибуналі у свого родича –

командира Червоного козацтва Примакова. Дружина його тим часом з маленьким сином Юрком та тещею Вірою Іустинівною – у Сарапулі та Казані, куди вони втекли від денікінських військ. За переказами, їх син Юрій помер під час голоду 1922 р. і похований між дідом та бабою Коцюбинськими, хоча останнє – малоймовірно. Далі Данішевський працював в прокуратурі у Вінниці, Проскурові, Полтаві, Харкові. Коли ж арештовують Юрія Коцюбинського, який і посаду для Данішевського вибив, звільняють і його з роботи. Щоб вижити, Данішевські свідчать, що вони нічого не знали про справи Юрія, зв'язку з ним не мали, прізвище стає в Ірини виключно Данішевська (до того було подвійне). Данішевський влаштовується працювати в якусь артіль, проте уникає не тільки арешту, але навіть і обшуків.

Проте Ірина Михайлівна не полишила долю на самотпів – 1939 р. вступила в комуністичну партію, а 1941 р. закінчила дворічну стаціонарну юридичну школу. Як це вдалося сестрі «ворогів народу» (на той час уже й інший брат, Роман, був розстріляний) – залишається загадкою. Більше того – в евакуації під час війни Ірина Данішевська стає в.о. прокурора Чкаловської (Оренбурзької) області. З фронтів Другої світової війни не повернувся чоловік. Останні відомості про нього мала восени 1941 р.

Після смерті директора Чернігівського музею М.М.Коцюбинського Х.Коцюбинського Міністерство культури запропонувало Ірині Михайлівні очолити музей. Вона погодилась, але за умови реабілітації братів. І Ірина Михайлівна почала працювати директором. Багато чого їй не подобається, і вона починає переробляти все так, як було колись у садибі Коцюбинських. І пише. Пише статті-спогади, книжки. Її багато друкують в Чернігові, Києві, Москві. Та ще радіє успіхам Флоріана. 1965 року за наукові праці Ірині Михайлівні присвоїли учений ступінь кандидата філологічних наук. Вона – заслужений працівник культури України. Нагороджена медалями «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», «За победу над Германией», «20 лет победы над Германией», Ленінською Ювілейною

медаллю та орденом «Знак Почёта», член спілки письменників, автор книг. Ось так з маленької дівчинки життя зробило вольову, сильну жінку, яка вміла добиватися своєї мети. Померла Ірина Михайлівна Коцюбинська у 1977 році і похована на Чернігівському цвинтарі Яцево [38, с.49].

У Данішевських лишився син Флоріан, який згодом жив у Києві і в чернігівському музеї при вході до нового корпусу – бюст Михайла Коцюбинського його роботи.

Флоріан, народився у Казані 24 лютого 1921 року, куди після декількох років тяжких поневірянь під час громадянської війни доля занесла Ірину Михайлівну з чоловіком, їх маленького синочка Юрія, якому тоді ледве виповнилося два роки, та матір – Віру Устимівну. Як згадувала Ірина Коцюбинська, життя у Казані було важким. У будинку місцевих Рад, де мешкала родина, дах протікав, і вона щоденно змушена була виносити з хати по 10 відер води, що текла по стінах зі стелі. Усе в кімнатах вкрилося цвілью. До того ж це був рік голоду, коли на Поволжі (як і в Україні) вмирали сотні тисяч людей.

Дитячі роки Флоріка, як його пестливо називали домашні, минали на Поділлі у містах Городку, Волочиську а згодом у Проскурові (тепер Хмельницький), де він пішов до школи. Ще хлопчиком Флоріан цікавився життям та творчістю Михайла Коцюбинського. Коли родина мешкала у Харкові, гостював у свого дядька Юрія Михайловича, який тоді обіймав високу посаду в українському уряді, товаришував з його дітьми Олегом та Ольгою. Як пізніше згадував Флоріан Абрамович: "Батьки довго не могли знайти роботу. Я навчався в школі та художній студії, бо мав потяг до малювання. Батьки мого однокласника-лікарі організували мені роботу – виготовляти наочні посібники-таблиці для курсів удосконалення лікарів. На ці скромні заробітки й жили. Пізніше батько влаштувався в артіль, яка виготовляла кнопки. Ходив із закривавленими руками, заробляв копійки. Трохи легше стало, коли мамі вдалося влаштуватися касиром у

фотоательє [12].

1939 р. по закінченні школи з відзнакою Флоріан мав надію вступити до художнього інституту, але у зв'язку із наказом наркома оборони Климента Ворошилова про призов до армії випускників шкіл, мрії про навчання залишились нездійсненими. Все ж, маючи півроку до часу відправки в армію, Флоріан вступив до 11 класу Художньої школи. А згодом була служба в армії. У січні 1940-го потрапив на фінський фронт, та військова кампанія невдовзі скінчилася. І на службі не припинявся творчий процес, бо ліпив у вільний час жанрові скульптурки з військового життя.

Німецько-радянська війна застала його в Білорусі, де служив зв'язківцем. З початком ворожої навали члени родини загубили один одного. Ірина Михайлівна евакуювалася до Чкалова (нині Оренбург, Росія), батько - А. Данішевський, разом зі штабом Київського Військового Округу потрапив у оточення десь під Лохвицею на Полтавщині. Востаннє його бачили 20 вересня 1941 року. До кінця наступного року мати не відала, де знаходиться Флоріан. Західна Білорусь, Брянський фронт, Калінінський, 2-й Прибалтійський ... Сержант, потім замполіт, війну закінчив у званні лейтенанта.

По її закінченні на початку літа 1945 р. Флоріан демобілізувався та приїхав до матері у Київ, де готувався вступити до художнього інституту. Згодом ця давня мрія молодого людини здійснилася. Його товаришами по навчанню були Анатолій Белостоцький, Галина Кальченко, Семен Андрійченко та інші майбутні відомі українські скульптори.

Після закінчення інституту Флоріан Коцюбинський деякий час викладав скульптуру у Київській художній школі. А згодом навчався в аспірантурі на філософському факультеті (так звана «марксистсько-ленінська естетика»). Але покликання скульптора, практична творча праця значно більше цікавила молодого творця, і він, не закінчивши аспірантури, повернувся до своєї основної творчої роботи - скульптури.

Зв'язок онука з дідом – не лише в пам'ятниках, портретах, ілюстраціях.

Скульптор не раз брався за перо: написав лібрето балету «Тіні забутих предків», взяв участь у створенні лібрето опери за мотивами «Fata шоггапа» композитора В.Кирейка. Писав фронтові спогади, сповнені драматизму, спостережливого гумору.

Флоріан Абрамович був надзвичай скромною людиною, йому бракувало зайвого гонору та марнославства. Коли уряд у 1964 р. присвоїв йому звання Заслуженого діяча мистецтв, Флоріан Коцюбинський навіть дещо розгубився. Казав: "Краще було б дати таку нагороду більш досвідченим скульпторам, які чекають на неї десятиріччями» [32].

Вже наприкінці свого непростого, сповненого творчих злетів і розчарувань життя, Флоріан Абрамович давав інтерв'ю одній з київських газет, де його запитали, чи не здається йому, що деякі митці творили лише заради відзначення та кар'єри? Бо чим пояснити, що роками виставки образотворчого мистецтва мало хто відвідував? На це знаний скульптор відповів: «На жаль, у мистецтві поряд зі справді талановитими, творчими, оригінальними художниками пристосовуються нахаби, посередність, що підганяє свою творчість під смаки чиновників від мистецтва, які займають високі посади. Нагороди не завжди видавалися заслужено. Виставки організовувалися «за тематикою»... А були справжні геніальні творці, яких постійно цькували, не впізнавали, обливали брудом та вішали ярлики. Нині декого з тих, хто має високі звання й нагороди, важко поставити в один ряд з Іваном Кавалерідзе, Ражбою. А ті так і залишилися невизнаними... 25 березня 1991 р. Флоріан Абрамович помер. На Чернігівському цвинтарі «Яцево» могила Ірини Михайлівни Коцюбинської прийняла урну з прахом сина.

Цікаво, що Флоріан Коцюбинський часто згадував про свого дядька Романа, тому логічним було б в розгляді його постаті наводити цитати племінника.

Роман був четвертою дитиною у родині Коцюбинських. Він народився в Чернігові другого вересня 1901 р. Роман був не тільки улюбленим сином в

сім'ї, а і братом, онуком. Михайло Михайлович любив розповідати казки своєму наймолодшому синові. У дитинстві Роман часто хворів, коли він хворів, йому читали книжки, тому з дитинства всією душею віддався книжкам. А вже як навчився читати сам – від книжок його не можна було відірвати. Йому доручили завідувати домашньою бібліотекою. Роман цим дуже пишався і добре виконував свої обов'язки. А ще він дуже любив гратися із собаками Джальмою та Боксом, працювати на своїй грядці та мріяв, щоб його грядка була не гірша, ніж у брата Юрія, хоч той і був старший на 5 років. Найтепліші дитячі стосунки склалися у нього із сестрою Іриною, а потім, коли у неї з'явилися свої дівочі інтереси – крутитися перед дзеркалом, заплітати банти – знову поринув у світ книг [66].

Роман у дев'ять років, склав вступні іспити до Чернігівської чоловічої гімназії, в якій вже навчався його старший брат Юрій. Ходив до гімназії разом із сестрою, але згодом йому не було компанії через те, що Юрій, Віталій Примаков та Оксана мали свою компанію, а Ірина віддавала перевагу подругам. Романові, як то кажуть не було пари. Отож залишався з книжками та мріями. Міг годинами слухати гру Оксани на роялі, сам мав неабиякі здібності до музики та поезії. А ось сили та рішучості набирався у старшого брата та його друга Віталія.

До перевороту у жовтні 1917 р. Роман вступив до партії більшовиків. Шлях юнака проліг до Москви, де згодом навчався в комуністичному університеті, працює в молодіжних організаціях залізничників.

Зі спогадів сина Ірини Михайлівни – Флоріана Коцюбинського, визначного українського скульптора, автора багатьох загальновідомих монументів, перше знайомство з дядьком Романом у нього відбулося влітку 1926 року. Роман тоді мешкав у Одесі, де працював у редакції місцевої газети «Чорноморська комуна». Оселився недалеко від моря на вулиці Затишній, 6.

Роман Коцюбинський за спогадами Флоріани глядав так: «Тендітний, худорлявий, жвавий і рухливий. Обличчя видовжене, високі скроні, над якими

кучерявиться русяве волосся. Привітно дивляться на тебе світлі, великі, опуклі сіро-блакитні очі. Довгий, тонкий ніс».

Роман був напрочуд веселою людиною, охочий до жартів. Любив співати. Він залюбки виконував українські пісні, арії з опер, мав прекрасний ліричний тенор. Коли перебував у веселому гуморі, любив розповідати смішні, комічні історії. Очі світяться, повновиді вуста усміхнені, напіввідкриті — нижня губа, як і ніс звисає донизу.

Пізніше він переїхав до Харкова, де навчався в аспірантурі Всеукраїнської асоціації молодих літераторів та науковців (ВУАМЛІН). Після її закінчення його призначили завідувачем наукової бібліотеки Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів у місті Харкові, а згодом перевели на посаду – завідувача Книжкової палати України. Що стосується особистого життя, то Роман Михайлович одружився з Ніною Андреевою, яка працювала медсестрою. Але навряд чи у них було велике кохання, якщо воно у них взагалі було. Дітей у них не було, тому вони вирішили усиновити хлопчика із дитячого будинку. Під час цих стосунків, на життєвому шляху Романа трапляється доволі цікава особистість Олена Писаревська. Вона народилася у в'язниці, її мати була ув'язнена після замаху на Столипіна. З Романом вони зустрілися в Харкові і відразу покохали один одного. Однак їхні відносини зустріли осуд, справа в тому, що партійному керівництву не сподобалось, що одружений чоловік залицяється до вдови, яка мала сина Ерлена. У вересні 1933 р. Романа Коцюбинського не обійшла «чистка у партії». Його звинуватили у «притупленні більшовицької пильності до ворогів, які пролізли на усі ділянки роботи» ВУАМЛІН, навіть до бібліотеки, у недостатній боротьбі з націоналістами. Але тоді Романа Михайловича у партії залишили, через вплив та авторитет старшого брата, який перебував на високих партійних посадах. Наприкінці квітня 1934 р. Олена Писаревська народила Романові сина Юлія. Але радий чоловік не міг оточити увагою родину: весь час забирала робота. Тому Роман Михайлович проситься за

станом здоров'я надати йому іншу посаду. Так він стає директором музею М. М. Коцюбинського у Вінниці. Поринув у музейні справи. За допомогою відділу культурної пропаганди обкому він перетворив музей на справді науково-партійний заклад, подавав творчість свого батька з партійних позицій, у дусі інтернаціоналізму та активної боротьби з українськими націоналістами. Однак це не врятувало його від виключення з партії, трохи раніше із партії було виключено і старшого брата Юрія Коцюбинського. 9 Роман, який фанатично був відданим партії, звинуватив свого брата у зраді партійним інтересам. Враховуючи розкаяння, запевнення у вірності справі партії, Романа Михайловича направляють до Дніпропетровська на посаду завідувача відділу соціального забезпечення. Важко сказати, чи встиг він там розгорнути роботу, бо вже у лютому наступного 1935 р. Роман Коцюбинський приїздить до Запоріжжя, де його мали обрати заступником голови Ротфронтівського райвиконкому, який щойно створили. Така була вказівка обкому партії. До роботи Роман Михайлович не приступив, бо його не обрали, але енкаведистам роботу дав: ті запопадливо заходилися з'ясовувати, хто в обкомі рекомендував не зовсім благонадійного на цю посаду. Зрозуміло, це було після нової вказівки обкому: «Коцюбинському дорогу перекрити» [3]. 12 грудня 1936 р. Романа Михайловича арештовують, роблять обшуки вдома, на роботі, виключають з партії. Новий 1937 р. він зустрічає у Лук'янівській в'язниці. Як поводитися тоді з в'язнями, добре відомо: нічні допити, вибивання зізнань, приниження і знущання. Допити, що почалися 22 грудня 1936 р., закінчилися 15 серпня 1937 р. Весь цей час у Києві, Вінниці, Запоріжжі, Одесі, незважаючи на загострення хвороби, Коцюбинський тримався гідно і досить мужньо. У серпні 1937 р. слідчі Давидов та Бондаренко, нарешті, почули те, чого вони прагнули протягом восьми місяців: Роман Коцюбинський «зізнався», що у 1927 р. проводив в Одесі «українізацію по лінії культури». Звинувачувальний висновок затвердив заступник начальника управління НКВС по Вінницькій області Морозов та помічник

прокурора СРСР Раєвський. Суд відбувся в Одесі 26 вересня 1937 р. Наступного дня, 27 вересня 1937 р., вирок було виконано. Це засвідчено довідкою, яка є у справі. Незадовго до цього Романові Коцюбинському минуло 36 років.

Не без уваги варто залишити постать Михайлини Хомівни Коцюбинської, проте, з огляду на її величезний вклад в суспільний розвиток, вважаємо за доцільне розглянути проблематику в наступному розділі. Саме в зазначеному контексті.

Підводячи підсумок під розділом треба сказати, що долі взятих до уваги персоналій склалися по-різному, але певним чином закономірно. Відповідно до діяльних аспектів їх життя. Оскільки діти Михайла Коцюбинського в тій чи іншій мірі були причетними до репресивної машини СРСР, що самі стали її жертвами.

Говорячи про постать Ірини Коцюбинської, треба сказати, що вона єдина дитина Коцюбинського, якій пощастило вижити, і отримати визнання з боку Советські влади, як видатного діяча культури. Її роль в розбудові Музею Коцюбинського, вочевидь фундаментальна. Але на наш погляд, необхідно переосмислити погляди на її персону, передовсім з боку дирекції музею в Чернігові, оскільки ті часто виключно компліментарні, без огляду на «іншу» сторону медалі.

Загалом Коцюбинських можна назвати породженням свого часу, і розглядати виключно в контексті загальноукраїнської історії. А Постать Михайла Коцюбинського з урахуванням його творчої спадщини, що повпливала на пізнаваність родини.

РОЗДІЛ 3

КОЦЮБИНСЬКІ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

3.1 Внесок родини в українську культуру

Переходячи до розгляду зазначеного питання, несправедливо було б оминати вклад самого Михайла Михайловича Коцюбинського, оскільки саме його спадщина є фактичною основою культурницького доробку нащадків.

Європейські літературознавці загалом вважають імпресіонізм об'єктивним стилем і попередником модернізму. В українському літературному дискурсі імпресіонізм був модерністським стилем, який провісником ренесансу української літератури. За це відродження ми маємо завдячувати Михайлу Коцюбинському. Він не боявся експериментувати та порушувати правила класичних літературних жанрів, і в результаті надихнув найкращих і найяскравіших із наступного покоління українських письменників-модерністів.

У 1892 р. М. Коцюбинський з колегами перебував у Бессарабії, де викорчувували виноградник, уражений філоксерою. Робота була емоційно складною: їм довелося пояснити власнику, що його рослини потрібно знищити, щоб зупинити поширення шкідника, таким чином пережити горе людини, яка втрачає засоби до існування заради загального блага. Цей випадок ліг в основу повісті «Для загального добра», в якій Коцюбинський постає головним героєм, ученим Тиховичем, який намагається зрозуміти й перенести негативні наслідки вчинків, які він зробив для блага інших. «Відьма», «На домашньому вогнищі» (вийшла в Україні під назвою «Пе-коптер»), «Дорогою ціною», «Для загального добра» складають бессарабський цикл романів письменника. У цих текстах Коцюбинський відходить від об'єктивізму: не відмовляючись від соціальної тематики, яка цікавила українських реалістів, Коцюбинський переносить увагу на пейзажі, зображуючи їх в імпресіоністичній манері.

Через три роки Коцюбинський переходить до Кримського відділу Філоксерної комісії, що надихає на цикл повістей, присвячених Криму. Почуті історії з життя кримських татар Коцюбинський вкладає у свої тексти. Наприклад, у «Під мінаретами» письменник змальовує екстатичний танець дервішів, що обертаються, і дивовижне одужання людини. У «В пазурах сатани» описані звичаї мусульманок. Продовжує писати на тему свободи мусульманської жінки в «акварелі» «На скелі», яка є одним із найцінніших текстів у кримському циклі. Саме тут, на тлі то бурхливого, то спокійного моря, зароджується кохання Алі та Фатіми. Але Фатіма не може відповісти взаємністю на почуття юнака, оскільки проти волі її видали заміж за багатого чоловіка, якого вона не любить.

У 1896 р. Коцюбинський одружився. Наступного року він залишив філоксерну комісію, щоб оселитися в Чернігові й працювати в статистичному відділі місцевого губернського земства — повітової установи міського самоврядування, утвореної головним чином для вирішення громадських господарських справ. Таким чином, письменник був змушений вести подвійне життя, незручно поєднуючи літературну кар'єру, під час якої писав українською, з канцелярською роботою в бухгалтерії, де він мав спілкуватися та вести облік російською.

У цей час Коцюбинський пише один із своїх канонічних текстів — етюд «Цвіт яблуні», у якому письменник досліджує подвійність людської душі. Натхненний екзистенціальними пошуками Коцюбинського, Микола Хвильовий згодом підхоплює цю тему, присвятивши «Цвіту яблуні» свій найвідоміший текст «Я (Романтика)». Головний герой «Цвіту яблуні» — батько, у якого помирає дитина. Навіть у глибині свого горя чоловік не може перестати розмірковувати над романом, який пише.

Коли дружина героя плаче після того, як лікар оглядає хвору доньку, чоловік обіймає її і соромиться, коли помічає привабливість дружини, і думає про дітей. Весняне пробудження природи і розквіт дерев дисонують із тим, що

в хаті помирає їхня дитина – герой відламає гілку від яблуневого цвіту і йде додому, щоб розставити зібрані квіти навколо вже мертвої доньки. . Він, знову ж таки, розділена людина. Як батько, він переживає горе. Як письменник, він записує кожну деталь сцени. Він використовуватиме його для створення образів, які він буде використовувати в наступних роботах.

М. Коцюбинського постійно виснажували вимоги праці, творчого самовираження, сімейного життя, кохання. У листах цього періоду письменник скаржиться на своє здоров'я, демонструючи явні ознаки хронічного нервового виснаження. Його покровитель Євген Чикаленко порадив відпочити і влітку 1908 року Чикаленко запросив Коцюбинського до свого маєтку в Кононівці. Враження Коцюбинського від перебування тут лягли в основу його ліричної повісті «Intermezzo», яка стала найвідомішим твором письменника.

Intermezzo – це текст для «перепочинку», гімн відновлюючому сонцю літа, яке дарує відчуття спокою. У ньому події 1908 року, зокрема реакційні розправи над учасниками революції 1905-1907 років у Російській імперії, перетворюються на далекі й невиразні відгомони – як віддалений шелест сухих колосків, а кругозір Коцюбинського звужується лише до кількох. хвилює: його втома, поля сівалки в червні, сонце, пастухи, зозуля з жайворонком, «залізна хватка» міського життя, людські страждання. Вони стають провідними дійовими особами повісті, яких Коцюбинський перераховує у «складі героїв», створюючи нову, нетрадиційну форму повісті» [26].

У серпні 1911 року Коцюбинський за станом здоров'я виїхав до села Криворівня в Карпатах. Його захопила краса природних ландшафтів і гір, і він знайшов натхнення для роману «Тіні забутих предків», у якому людина стає невіддільною від природи і назавжди зв'язується з горами. Головний герой дорослішає разом із усіма міфічними істотами Карпат і закінчує своє життя в підземному царстві з Предками.

Сюжет розгортається навколо трагічної історії кохання Івана та Марічки, яких літературознавці називають українськими (часто саме гуцульськими)

«Ромео і Джульєттою». Ця історія знайомить нас із стародавнім, таємничим побутом гуцулів у Карпатах: священним завданням підтримувати вогонь, обрядовим процесом виготовлення сиру на полонині, чарами мольфарів, урочистими похоронними іграми на честь покійного. У цьому калейдоскопі речей відкривається повторюваний образ: людське життя минуше, і в цьому його краса на тлі вічних гір. Відомий український кінорежисер Сергій Параджанов втілює цю історію в класику світового кінематографа, що не поступається першоджерелу.

Взимку 1911 року за станом здоров'я Коцюбинський знову виїхав на італійський острів Капрі. У своєму листі до Михайла Могилянського від 14 січня він пише, що «думає над тим, щоб спробувати написати щось про Капрі — це мають бути враження, фотографії, сонце, море, природа і трохи про людей, які люблять все це». Тут він знайшов натхнення для роману «На острові». Турист сидить на міській площі і слухає вигуки іншими мовами, насолоджуючись сонячною погодою. Він вигадує історії кохання з випадкових поглядів і в захваті від розмаїття рослин і риб на березі моря. Зокрема, він захоплюється агавою, яка цвіте лише раз у житті: «Це таємниця агави: вона цвіте, щоб померти, і вмирає, щоб розквітнути». *«Відкриваючи вранці вікна, я щоразу бачу рядок квітучих агав. Вони стоять випростані, стрункі та високі, у коронах смерті на чолі, і вітають далеке море. Ave, mare, morituri te salutant!...»* [26]. Ці слова Коцюбинський написав у 1913 році після повернення в Україну.

Після його смерті творчість Михайла Коцюбинського увійшла в канон української літератури. На його честь відкрито Вінницький і Чернігівський музеї, де щорічно вшановують творчість письменника.

Скарбничка світової літератури була б значно біднішою без внесків Михайла Коцюбинського. Він був людиною, яка ніколи не навчалася в університеті, але знала дев'ять мов. Він був естетом, який захоплювався

квітами та насолоджувався смачною їжею, він однаково майстерно описував як екзотику, так і буденність.

Дослідники творчості письменника називають Коцюбинського майстром психологічної прози, імпресіоністом у літературі, який в останніх новелах доповнив свій характерний стиль елементами неоромантизму. А ще Коцюбинського називають Сонцепоклонником і Соняхом, бо над усе він любив життя, сонце, квіти і дітей.

Не полишала дружина М.Коцюбинського і громадських справ. Вона разом з чоловіком брала участь у роботі громадської бібліотеки, музично-драматичного товариства, комісії з народної освіти, допомагала організовувати «Просвіту» і активно працює в ній. Її підпис на всіх зверненнях, вимогах, листах, які надсилалися з Чернігова в різні урядові інстанції [35].

Віра Устимівна організовує літературно-музичні вечори для дітей, концерти і лекції від «Просвіти». А ще їй перший завжди читав свої твори Михайло Михайлович. В одному з листів з далекого о. Капрі він пише: *«Досадно, що не можу тобі читати того, що написав, ти єдиний мій критик, якому я вірю і на смак якого покладаюсь»* [10].

Серед дітей в контексті діяльності в культурній сфері варто виділити молодшого сина Романа. У середині 20-х років, у період досить активної українізації, або ще був такий термін, що здебільшого побутував у Москві, «коренізації» нацокраїн. Саме працю на цій ниві енкаведисти згодом «пришиють» сину класика української літератури, як «буржуазному націоналістові». В Одесі Роман Михайлович працював на культурній ниві: редактором газети, у радіокомітеті, у книжковому видавництві, після чого в серпні 1929 року поїхав на навчання до Харкова, тодішньої столиці Української РСР, в український інститут марксизму-ленінізму. У 1931 р. на базі ідеологічних інститутів було створено Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів – ВУАМЛІН. Там Роман навчався у аспірантурі й завідував науковою бібліотекою [34].

Коли наприкінці 1956 р. Ірина Михайлівна очолила колектив Чернігівського музею свого батька, відразу з головою поринула у роботу. Юристу за фахом, їй нелегко було опановувати малознайому доти музейну справу, але освоївши її, І. Коцюбинська дуже багато зробила для поповнення фондів музею, побудови нової літературної експозиції, відтворення меморіального будинку.

Багато часу і сил вклала Ірина Коцюбинська у підготовку і проведення багатьох науково-практичних конференцій, що були присвячені життю та творчості Михайла Коцюбинського, відновила проведення «літературних субот», активно спілкувалася із літературно обдарованою молоддю.

Про талант Ірини Михайлівни як літератора і дослідника свідчить цілий ряд публікацій у періодиці. Особливе ж місце в її творчому доробку займають дві книги спогадів, які на сьогодні є справжньою бібліографічною рідкістю: «Спогади і розповіді про М.Коцюбинського» (1965) та «Михаил Коцюбинский» із серії «ЖЗЛ» (1969).Роком раніше Ірину Михайлівну прийняли до Спілки письменників України. Самовіддану працю на музейній ниві було відзначено орденом «Знак Пошани» та званням «Заслужений працівник культури» [10].

До Ірини Коцюбинської Чернігівським музеєм Коцюбинського опікувався його молодший брат – Хома Коцюбинський. До Чернігова він приїхав разом із дружиною Катериною, яка стала його заступницею, та трирічною донькою Михайлиною, майбутньою українською дисиденткою.

Гідним продовженням матері, став Флоріан Коцюбинський. Його творіння можна бачити у багатьох містах України. У 1955 році на могилі Михайла Коцюбинського на Болдиній горі у Чернігові встановили монумент з бронзи і граніту. Скульптурна композиція «Мир» (монументальна фігура жінки з голубами), що прикрашає міст через Дніпро поблизу станції метро у Києві. 1968 року відкрито велетенський 36-метровий монумент на Савур-Могилі поблизу Сніжного на Донеччині - пам'ятник перемоги у Другій

світовій, який, до речі, було по-варварськи знищено російськими окупантами у серпні 2014 року. А 1974 р. до 110-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського Флоріан Аврамович створив натурну скульптуру видатного письменника з кованої міді. З 1983 року, коли в Чернігівському музеї М.Коцюбинського було збудоване нове приміщення літературної експозиції, відвідувачів зустрічає велична декоративна статуя борця за народну волю, що її створив Флоріан Коцюбинський за мотивами творів свого великого пращура [32].

Але зв'язок і єдність онука з дідом - не тільки в пам'ятниках, портретах, ілюстраціях. Скульптор не раз брався за перо: написав лібрето балету «Тіні забутих предків», взяв участь у створенні лібрето опери за мотивами «Fata morgana».

Отже, серед роду Коцюбинських виокремилася ціла плеяда видатних діячів культури, що охопили різні її сфери, підтвердженням їх таланту став вагомий творчий доробок, часто пов'язаний з ім'ям письменника, і цілий ряд державних нагород.

3.2 Взаємодія з українським суспільством

В аспекті зв'язку з українським суспільством дозволимо собі виділити два етапи. Хронологічно логічним було б перейти до розгляду постаті Михайлини Коцюбинської в контексті шістдесятництва, оскільки дисидентський рух постає основою національно – визвольної боротьби того періоду, а діячі, що його уособлюють були пасіонарним елементом суспільства тих років.

Михайлина Хомівна Коцюбинська – спадкоємиця великого роду Коцюбинських – дочка молодшого брата Михайла Коцюбинського Хоми Михайловича, відомий літературознавець, одна з когорти шістдесятників, чий

духовний світ вибудовувався й кристалізувався у нелегких умовах тоталітарного суспільства, наповнюючись – через роки й жорсткі випробування – тим приматом духу, що й вивів її на нинішні творчі обрії. «Я виростала з відчуттям всеприсутності Коцюбинського», – скаже вона згодом в одному з інтерв'ю [36, с. 242].

Сама вже належність Коцюбинської до шістдесятників засвідчувала спадкоємність традиції і значила багато. А коли з цим іменем приходила реальна впливова сила, здатна ферментувати і творити навколо себе культурне середовище, то їй ціни не було. Патріотизм у Михайлини був органічний, інтернаціоналізм – розумний, не вдаваний, знання не приблизні. Але в основі всього лежав естетизм, як надійний імунітет проти фальшу і зовнішньої імітації». Народжена в інтелігентній родині, вона все життя гідно несла свою інтелігентність, або, кажучи словами Є. Сверстюка, „коцюбинськість”, зберігаючи при цьому не тільки високість духу, а й людську простоту, толерантність та відкритість у спілкуванні, готовність почути й зрозуміти іншого і – що важливо – повагу до чужої індивідуальності [3, с. 364].

«Попри все я вдячна долі!» – скаже вона потім, уже в часи свого наукового визнання, переживши випробування, допити й обшуки, замовчування її імені, табу на літературознавчі дослідження (двадцять років творчого мовчання – і це при тому, що після аспірантури в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАН України заповідалося на добру наукову дорогу!).

Названа на честь уславленого дядька – письменника Михайла Коцюбинського, Михайлина змалку зростала в атмосфері шаноби до Слова й Таланту, вчилася цінувати творчість – і не тільки духовно, а, як і належить спадкоємцям, фактично, оскільки й батько, і мати її всі свої сили віддали збереженню творчої спадщини письменника та організації музеїв – спершу у Вінниці, а потім у Чернігові [37].

Хома Михайлович не отримав ґрунтовної освіти – мав за плечима народний університет Шанявського у Москві, що не було доброю вищою

школою, мати, вірменка за походженням, родом з Феодосії, закінчила Петербурзькі вищі жіночі Бестужівські курси, працювала спершу на Донбасі гувернанткою, потім у Києві вихователькою у дитячому будинку, де директорував якийсь час Х. Коцюбинський і де вони й познайомилися. Це була гармонійна пара: організаторські здібності та природній розум Хоми Михайловича органічно доповнювалися доброю філологічною освітою та глибоким художнім смаком Катерини Яківни, якій випало чути лекції таких відомих професорів, як Бодуен де Куртене, Овсянко-Куликовський та інших.

Михайлина Хомівна народилася 1931 року у Вінниці, де батько почав створювати й очолив Вінницький музей Михайла Коцюбинського – перший такого типу в Україні. Окрім того, що він зберігав раритетні речі й сам дух письменника, мав цей музей ще одну особливість: довкола будинку буяв сад і квітники, виплекані руками самого директора-садівника [37].

Повернення назад, до зруйнованого Чернігова, також позначене драматичними переживаннями: батьки з Михайлиною їхали окремо від вагона з експонатами й цілий місяць нічого про нього не було чути. Однак музеєві судилося відродитися й розвиватися: поповнювалася експозиція, зав'язувалися нові контакти з київськими та петербурзькими фахівцями, знову приїздили сюди П. Тичина, М. Рильський, вчені, аспіранти. Забуяв і виплеканий батьком сад [38, с. 15].

Михайлина Хомівна, ще школяркою-старшокласницею і студенткою, часто проводила екскурсії по музею Михайла Коцюбинського. Там, серед червоних гвоздик, відомих як «гвоздики Коцюбинського», бо їх письменник привіз із Капрі, серед агав, мальв та винограду, культивованих на подвір'ї, оскільки це були улюблені рослини Михайла Михайловича, вона не просто переповідала віхи його життєпису й читала уривки з творів, а й формувалася як особистість, проходила свої перші уроки самоусвідомлення й поваги до таланту й людської особистості. Власне, у тій літературній атмосфері все наче

відбувалося само собою: прикладом були батьки й відданість пам'яті Михайла Коцюбинського, його творчому імені й хисту.

По закінченні університету Михайлина Коцюбинська навчалася в аспірантурі в академіка О. І. Білецького, вбираючи в себе його настанови й досвід роботи з молоддю. Захист її кандидатської дисертації «Поетика Шевченка і український романтизм» пройшов блискуче. Праця в академічному Інституті літератури ім. Т. Шевченка поряд з відомими науковцями відкривала перед Михайлиною Коцюбинською нові незвідані дороги, вона не боялася праці, бо знала, що будь-які зусилля окупляться здобутками [5].

Михайлина Хомівна виробила своє бачення перспектив тієї справи, якою збиралася займатися упродовж життя: «У наш час перед точними методами дослідження в застосуванні до гуманітарних наук відкриваються все нові перспективи. Подібні дослідження роблять ще тільки перші кроки, і судити по них про майбутні наслідки ще рано. Можливості, закладені в них, не слід ні недооцінювати, ні перебільшувати. Мова, слово – це матеріальне буття художньої думки – безсумнівно, піддається певній кількості схематизації, що дозволяє виявити стилістичні якісні закономірності художньої творчості. Але подібна формалізація нездатна передати все художнє багатство поезії, її своєрідність, її аромат. „Моделі“, „правила“, „схеми“ можуть дати, так би мовити, стилістичний „кістяк“ твору, поетичної індивідуальності. Але жива художня плоть – це щось таке, що неможливе без порушення правил, без ламання схем, без невпинної реконструкції моделей. Інтуїція письменника, складності його світогляду, ідейно-художній контекст епохи тощо – всі ці об'єктивні фактори, що є ядром художнього процесу, його «душею» чинять опір математичній схематизації» [25].

Уже в праці «Література як мистецтво слова» (1965) виокреслювалися власні підходи до аналізу художнього тексту, власне, слова в художньому контексті: влада контексту й активність слова, роль деталі у текстовій тканині твору, звучання й смислові навантаження слова, художнє призначення

синтаксичних форм, єдність процесів творчого мислення, система образотворення, слово крізь призму жанрової специфіки та інтеграції жанрів, контекст художньої індивідуальності: від слова й образу – до стилю, який авторка завжди розглядає як неповторний, самобутній, пильно вловлюючи настроєві переливи і в слові Т. Шевченка, і М. Коцюбинського, і В. Стефаника, і М. Бажана, й О. Довженка... [38].

З початком 1960-х рр. усе заповідалося як давно очікуване оновлення, розвій, переміни: дискусії, вечори, виступи, мандрівки – такою була діяльність Клубу творчої молоді, членом бюро якого стала й Михайлина Коцюбинська.

Особливий резонанс мали вечори, присвячені річницям від дня народження Тараса Шевченка, Лесі Українки (до речі, не тільки в залах, а й на схилах Дніпра), поетичні виступи Ліни Костенко, І. Драча, М. Вінграновського, Ірини Жиленко, де неодмінно виголошував вступне слово Іван Дзюба. Українське шістдесятництво втягнуло в свою орбіту широке коло творчих особистостей: до поетів та літературознавців долучилися художники Алла Горська, Віктор Зарецький, Людмила Семикіна, Опанас Заливаха, молоді композитори.

Обговорення творчості кожного з них проходило бурхливо: читали вірші, обмінювалися думками, жартували, кпинили. Учасниками подібних заходів стали В'ячеслав Чорновіл, Григорій Кочур, інші перекладачі, технічна інтелігенція. Однак робота Клубу не зводилася до проведення суто літературно мистецьких імпрез: М. Коцюбинська пригадує, що її участь в ній розпочалася з підтримки організованих художниками протестів проти нищення архітектурних пам'яток у Чернігові. Далі нав'язалися контакти з аналогічним новоствореним клубом у Львові, очолюваним Михайлом Косівим, нові знайомства, розширення уявлення про те, чим займаються їхні ровесники на Західній Україні [39].

Саме тоді, на початку 1960-х рр., коли столиця брунилася молодими талантами, як молодим вином, коли ламалися схеми й приписи й повсякчас

відчувалося дружнє плече, до Михайлини Коцюбинської прийшло важливе усвідомлення, «що ми – гурт, що ми – сила».

Однак не минуло й кількох років, як над Києвом, а далі і над Львовом прошелестіли перші непогідні вітри: барометр суспільної погоди почав поступово обертати свої стрілки в інший бік: влада злякалася молодого зухвалої сили, що ламала стереотипи, утверджувала нові тенденції й волелюбні настрої.

А ще ж на цей час припадає читання творів Розстріляного відродження, книги І. Кошелівця «Українська література в СРСР», віршів та щоденника В. Симоненка, публіцистики Є. Сверстюка, спогадів реабілітованих, самвидав російською мовою, зокрема твори О. Солженіцина, публікації „Нового мира”... Доводилося надолужувати те, що не давав ані університет, ані аспірантура, ані робота в Інституті літератури – надто багато «білих» плям і заборонених імен було тоді в українській літературі [40].

Однак, чи не найбільшою крамолою, спрямованою на „підриг” основ радянської влади, став у її біографії той показовий факт, що вона була в кінотеатрі «Україна» на пам’ятному шістдесятникам перегляді кінострічки Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (сиділа поряд із В. Стусом) й після виступу І. Дзюби про арешти інтелігенції на заклик В’ячеслава Чорновола «Хто проти арештів, встаньте!» підвелася разом з іншими (а було їх чоловік сто).

КДБ відстежувало кожного, хто був під підозрою. „Проробляли” й Михайлину Хомівну, вимагали покаятися, сказати, начебто вона підвелася тоді якось випадково. Вона ж незмінно твердила, що робила все осмислено. Таке тоді не прощалося [40].

У листах до прязької товаришки, як ніде деінде, не лише езоповою мовою повідомляється про загрози й арешти шістдесятників, а й розкривається внутрішній світ Михайлини Хомівни, освітлений мужнім спокоєм, силою духу, товариськістю та ще теплою материнською любов’ю. Їй душі цілий бентежний світ – ліричний і чутливий, здатний відгукуватися і на рядок вірша, і на захід

сонця, і на першу весняну зелень, і на чужі біду та радість. І водночас гостро відчувати всю абсурдність життя: «Живеш в якомусь антисвіті, коли всі природні оцінки, реакції, імпульси, вчинки, думки вивернуті навиворіт, коли не знаєш, чого сподіватися, як захиститися від фанатично диких тлумачень, як виборсатися з поставлених на найширшу ногу пліток».

Коли почалися репресії проти шістдесятників, перетворивши більшість із них на дисидентів, – Михайлину Коцюбинську почасти захищало відоме ім'я. Обговорення планової роботи Михайлини Коцюбинської «Нариси з поетики Шевченка» в Інституті літератури відбувалося вже в згущеній атмосфері утисків й недовіри, арештів і доносів і викликало в її авторки відчуття болю й гіркоти [41, с. 133].

Апогей виключення з партії за підтримку української інтелігенції в кінотеатрі „Київ” тривала вісім місяців – з жовтня 1965-го по липень 1966-го, забираючи нерви, час, зусилля, однак Михайлина Хомівна попри все зреагувала на ті гоніння гідно: „Якщо треба вибирати між квитком і ідеалами, я віддам вам квиток, а собі залишу ідеали” – бо до партії вступила „молодою-зеленою” заради ідеалів, які виявилися тамтим зовсім іншими. Після довгої епопеї „проробки” й спроб настановити молодого науковця на „шлях істинний” на засіданні бюро Київського обкому КПРС вона з полегшенням поклала на стіл свій партквиток.

Зміни на гірше настали, починаючи від зловісного 1972 року, коли було заарештовано Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса, В. Чорновола, пізніше І. Дзюбу та Надійку Світличну. Особливо після того, як Михайлина Коцюбинська написала відвертого листа за власним підписом до В. Щербицького, де висловила обурення фактом арешту матері хворого малолітнього сина Надії Світличної та тим, що дворічного хлопчика забрано від рідних і віддано до дитячого будинку [41, с. 133].

Періодично М. Коцюбинську викликали свідком на судові процеси, зокрема, над М. Матусевичем, М. Мариновичем, В. Стусом. На допитах їй

зачитували якісь, переважно сфабриковані свідчення проти неї, підсовували екстремістські статті тощо. І все це треба було спростувати, внутрішньо пережити.. Тиск, шантаж, залякування, нагадування „провин”, табу на публікації – все це атмосфера тих глухих років.

Тільки з приходом в Україну незалежності Михайлина Хомівна повернулася до Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України: «Таке собі ідилічне повернення до своєї гавані, „рамкова композиція”: від б. Шевченка, 14 – до Грушевського, 4»– напише вона в споминах. Тоді ж, як сама скаже, кинулася до роботи, „як вогонь на суху соломку». Почала надолужувати прогаяне з ентузіазмом, вартим усілякого захоплення, поклавши собі за мету «відродження майбутнього» [10].

Дружбу зі своїми ровесниками Михайлина Хомівна зуміла пронести крізь усе життя. Тому з такою любов'ю впорядкувала книжку і Зіни Генік-Березовської «Грані культур». Бароко. Романтизм. Модернізм», написавши до неї передмову й означивши внесок цієї дослідниці в україно-чеські культурні зв'язки, зокрема і її оцінку явища шістдесятництва.

На початку 1990-х рр., коли Україна пробудилася від сну, Михайлина Хомівна писала, усвідомлюючи, яку важливу місію покладено на тих, хто має досвід, художній смак і чуття міри й правди: «Коли наведемо всі мости, заповнимо всі прогалини й повернемо кожному його ім'я, то побачимо, що нашим сьогоднішнім не загрожує безбатченківство, вони мають на кого озирнутися».

Наукове дослідження М. Коцюбинської – це трактат, ода жанру, який в епоху «всесвітньої павутини» – інтернетизації й глобалізації відходить у забуття, і з цього погляду зібраний, глибоко осмислений нею матеріал є неоціненним для нащадків, він несе дух, аромат, атмосферу кількох епох, до яких „завітала” мудра наукова думка Михайлини Хомівни. Широкою ретроспекцією, неперевершеною ерудицією в цьому жанрі, вмінням увести зразки епістолярію в контекст й належно та науково коректно їх

прокоментувати, вона заявила про себе як про чільного дослідника цього жанру.

У незалежній Україні стала головою редакційної колегії видання творів Василя Стуса, була прийнята до Спілки письменників, упорядковувала багатотомник В'ячеслава Чорновола, видала книгу спогадів. Вона мала непрості стосунки із нащадками Михайла Коцюбинського через інтриги Ірини Коцюбинської-Данюшевської, і тільки завдяки внуку письменника Юлію Романовичу Коцюбинському Михайлина змогла побувати у музеї-заповіднику, де директором тривалий час був її батько.

Юнаком Юлій поїхав до Москви, здобувати інженерну спеціальність. Але його розшукала тітка Ірина Коцюбинська. Зателефонувала і сказала, що він, як онук Коцюбинського, має повернутися додому, до родини, здобути філологічну освіту й продовжити справу рідних у музеї. Спочатку Юлій вступив до київського університету на російську філологію, бо української мови не знав. Коли писав свій перший диктант з української мови, то зробив понад сотню помилок. Проте уже за рік перевівся на українську. Познайомився із літературним колом, ходив на мистецькі вечори. З університету повернувся до музею, став літературознавцем й досліджував творчість діда.

Наступником Юлія став його син – Ігор Коцюбинський. За останні 20 років Ігор Юлійович залишав обов'язки директора лише на рік. І лише через війну. Ігор Коцюбинський завжди знав, чий він правнук. Проте, окрім як удома, цим ніхто не цікавився, хоч у школі й вивчали його відомого прадіда. “Вчився я в часи Брежнєва. Школа була російською, русифікація не припинялася, українське – принижувалося й висміювалося. Усі мали бути радянськими людьми, а радянськими, то означає російськими. Кому треба ці українські письменники”, – згадував Ігор. [9].

Малому Ігорю батьки часто натякали на те, що і він має продовжити справу рідних. Хлопець пишався своєю родиною, але пішов до військового училища. Хоча 1995 року все таки повернувся до музею. У 1990-х роках

пожвавилися націєтворчі процеси, приїжджала діаспора, видавалися книги заборонених українських авторів.

Змінювати батька на посту керівника Ігор не планував. Але 2000 року Юліан Романович раптово помер і його сина обрали директором. У музеї Ігор познайомився із майбутньою дружиною Наталією. Сталося це, коли він прийшов туди на роботу. Наталію, тоді вчительку української мови, до музею запросила мама Ігоря. «Мама Антоніна нас і звела. Вона так і сказала: «Ігорю, іди сюди, це Наталя, я хочу вас познайомити», – розповідає Наталія. Сьогодні вона – заступниця Ігоря Юлійовича [9].

Варто сказати, що як і колись Коцюбинські не лишилися поза контекстом подій в Україні і тепер. З початком гібридної війни на сході, Ігор Коцюбинський долучився до лав сил оборони.

Повістку Ігор Коцюбинський отримав 17 березня 2014 року в перший день мобілізації. Щойно дізналися, що директор їде на війну, музейна спільнота зібрала йому гроші на бронежилет, каремат, каску й медикаменти. Зносили консервації і все, що могло знадобитися.

«Питання, йти чи ні – не було. Я ішов на війну, бо боявся, що ці російські танки прийдуть сюди. Чернігівщина – це тяж кордон із Росією. Я бачив, як хтось не брав повісток, ховався, але я розумів, що так не можна. Що нам треба захищатися, якщо ми не хочемо знову в те імперське болото», – пригадував чоловік. Наталія не сперечалася. Була налякана, але не просила залишитися: «На порозі не падала, не кричала. Розуміла – так треба. Поважала його рішення і збирала увечері речі. Намагалася триматися. Спершу Ігор був у частині недалеко від Чернігова, тому приїздив у відпустку. Потім перевели за Прилуки, потім під Ромни. Звідти – на Луганщину» [9].

Наталія рік виконувала обов'язки директорки музею. Була зосереджена і спокійна. Я сама пам'ятаю її у 2014 році, коли вона зустрічала нас у музеї на літературному вечорі київських письменників. Охайна, усміхнена, привітна.

«Було страшенно важко. Ще й ювілей – 150 років від дня народження Коцюбинського: постійні заходи. І тяжко влитися в цю нову реальність: ніби ж війна, щодня загиблі, щодня потрібно щось на фронт, а треба відчиняти вранці музей, відкривати експозицію. Можливо, напружена робота того року й не дала мені розсипатися».

У той рік чернігівські журналісти часто дзвонили на фронт до Ігоря Юлійовича. Питали, як він. Відповідав: українці переможуть у цій боротьбі за свободу, а от Росію чекають тяжкі часи, бо в тоталітарної шовіністичної імперії немає майбутнього.

«Головне, нам потрібно нарешті навчитися робити правильні висновки зі своїх помилок і не повторювати їх», – підсумовує Ігор Коцюбинський. Історія його родини наочно ілюструє останнє українське сторіччя.

А у лютому 2022 р. він і музей Коцюбинського пережили кілька страшних тижнів війни. У перші ж дні пан Ігор переїхав із родиною до дому-музею. Воєнні дії вони перебули у підвалі будинку прадіда, рятуючи фонди. Коли ж вийшли, то нарахували у будинку 70 дірок від уламків снарядів. Внаслідок мінометного обстрілу у березні 2022 року постраждали ганок, стіни, перекриття, вікна, двері та окремі інтер'єри музею. В середині закладу пошкоджено окремі меблі та експонати, зокрема меморіальна книжкова шафа та рояль. Директора музею вже не мобілізовують – за віком. Втім, він не помилився, побоюючись за Чернігівщину. Попри війну, музей продовжує функціонувати і примножувати спадщину родини.

В контексті вшанування пам'яті роду Коцюбинських, доцільно було б розкрити аспект діяльності музеїв Вінниці та Чернігова детальніше, проте, з огляду на те, що питання знайшло вираження в ході підготовки бакалаврської роботи, ми дозволимо собі в наступному підрозділі змістити акцент питання вшанування пам'яті на інші виміри публічної сфери.

3.3 Вшанування пам'яті

Про вшанування пам'яті Михайла Коцюбинського можна говорити невичерпно змістовно дуже довго, оскільки постать його шанувалася як в УРСР, так і в сучасній Україні. Це проявляється, передусім в публічному просторі міст Чернігів і Вінниця, що цілком закономірно, тому, що саме з цими містами пов'язані віхи життя письменника.

У Страсну п'ятницю 25 квітня 1913 року обірвалося земне життя Михайла Коцюбинського. Поховали письменника на Болдиній горі, поруч із Іллінською церквою та Антонієвими печерами, як він і хотів. *«Болдина гора була улюбленим місцем прогулянок Михайла Коцюбинського. Він любив прогулятися. З родиною вони часто ходили, з друзями. Збиралися, навіть великі компанії, – розповіла заступниця директора музею-заповідника М. Коцюбинського Наталія Коцюбинська [9].*

Під час однієї з прогулянок Михайло Михайлович попросив дружину Віру Устимівну поховати його тут. Письменнику подобались чернігівські краєвиди. *«Там є поховання різних людей. Але в ті часи, коли помер Коцюбинський, ховали на іншому кладовищі. Віра Устимівна ходила до міської влади, писала клопотання, “прошеніє”, так би мовити. І врешті решит дозвіл такий дали. І зараз Михайло Михайлович всіх нас виглядає, – зазначила Наталія Коцюбинська [9].*

Традиційно у річницю дня смерті письменника біля його могили збираються чернігівці, щоб віддати шану класику української літератури і послухати поминальний молебень. 15 останніх років свого життя Михайло Коцюбинський прожив з родиною у Чернігові. Цей період у творчості для нього був дуже плідний. Вийшли з під пера такі відомі твори, як “Тіні забутих предків”, «Інтермеццо», «Fata morgana», «Сон», «Цвіт яблуні» тощо. Окремі були перекладені іншими мовами і надруковані в Європі. *«Один з перекладачів Коцюбинського писав йому в листі, що Ви художник особливий. Тільки для вас*

треба вивчити українську мову, щоб відчувати і зрозуміти той колорит, ту барвистість і ті сенси, які закладені в художні твори, – підкреслила Наталія Коцюбинська [9].

Протягом квітня музей-заповідник письменника провів низку заходів в рамках проєкту «In Memoriam. Михайло Коцюбинський: 110 років пам'яті». На одному з них відбувся перегляд кінострічки за оповіданням Коцюбинського «Що записано в книгу життя». Твір написаний в Чернігові у 1911 році. Це історія старої української жінки, яка кличе смерть, приречена нестерпністю злиденного життя. У 1988-му оповідання «Що записано в книгу життя» було екранізовано на кіностудії імені Довженка. Однойменний короткометражний фільм став дипломною роботою майбутнього режисера Олександра Денисенка. До речі, українська кінострічка отримала кілька нагород, зокрема на Міжнародному кінофестивалі Матері в Хайфі. *«Питання бути Україні чи не бути якраз тоді стало на порядок денний. Це було логічно, що я звертаюся до цього твору. Оскільки ця мати – уособлення України. Можна, звичайно її покинути, як зараз багато хто зробив і раніше робили. А можна її доглядати»,* – повідомив кінорежисер Олександр Денисенко [9].

Логічним було б сказати кілька слів про місце поховання письменника. Спершу могила великого письменника мала доволі скромний, навіть занедбаний вигляд. Серед густих чагарників височів простий дерев'яний хрест. Пізніше, у 1930 р. на могилі письменника встановили монумент з сірого граніту, що мав форму піраміди із чотирьох квадратних блоків. У 1954 р., на честь 90-ліття Коцюбинського, було прийняте рішення про заміну пам'ятника. У 1955 р. створили новий монумент, що являє собою бронзовий бюст письменника на прямокутному постаменті. Одним зі скульпторів виступив онук письменника Флоріан Коцюбинський. Навколо пам'ятника викладений майданчик з гранітних плит із огорожею. Поряд з Михайлом Коцюбинським похована його дружина Віра. Розташована на кручі з чудовим видом на Чернігів, Іллінську церкву та Болдину гору. Відвідування могили не тільки

дозволить бути поряд з останнім пристановищем письменника, але й допоможе побачити інші цікаві історичні місця Чернігова. Могила завжди прикрашена квітами, що символізує шану до великого українського письменника.

Пам'ятник відомому письменнику Михайлу Коцюбинському знаходиться і в Вінниці. Місцем його розташування став педагогічний університет. Встановили пам'ятну скульптуру в 2003 році. Скульптура поміщена на постамент. На ньому Михайло Коцюбинський зображений у задумливою позі. На пам'ятнику є пам'ятна табличка із зазначенням повного імені письменника і роками його життя. З усіх боків пам'ятник оточують квіткові клумби.

На Новодівичому кладовищі в Москві стоїть пам'ятник Ю. Коцюбинському. Але ніхто не знає, де насправді поховали Юрія Коцюбинського. Через багато років після його загибелі на землі звівся скорботний пагорб. До речі, поруч могила теці Юрія Михайловича – Євгенії Богданівни Бош (1879–1925 рр.). Вона – відомий партійний діяч, член першого уряду Радянської України. В роки громадянської війни входила до складу Чернігівського губкому партії. Її дочки – Марія Бош (у 1919 році була секретарем Чернігівського губкому партії) і Ольга Бош – дружина Юрія Коцюбинського [38, с. 43].

Похована Ірина Михайлівна Коцюбинська на чернігівському цвинтарі Яцево. Тут же поруч покоїться прах її сина – Флоріана Аврамовича Коцюбинського, відомого скульптора, Заслуженого діяча мистецтв України. Саме він виконав бронзове погруддя матері. На превеликий жаль, у березні 2022 року під час обстрілів Чернігова рашистами було пошкоджено постамент на могилі Ірини Михайлівни.

В публікаціях часів незалежності, приурочених до пам'ятних дат, зокрема 17 вересня – дня народження Які мають передовсім біографічний характер. Так наприклад цього 2024 року до 160-ї річниці народження,

студенти ВНТУ біля барельєфу на стіні університету, в приміщенні якого розташовувалася реальна школа, де М. Коцюбинський склав іспит на чин вчителя, провели захід пам'яті. Загалом подібні акції, з огляду на дату, були проведені в багатьох містах України. Також треба згадати і про залучення державних установ до підготовки пам'ятних видань приурочених до дня народження письменника. Так десятьма роками раніше Державна архівна служба України і Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України підготували альбом «Родина Коцюбинських. Портрет на тлі епохи», що доступний у цифровому форматі на сайті відомства. і є цінним джерелом в контексті дослідження [11].

Пам'яті письменника присвячено цілий ряд відео-робіт. Зокрема сюжет місцевого телеканалу «Віта», що має біографічний характер. Також ми мусимо згадати і цілий ряд робіт такого роду, що їх можна логічно поділити на дві групи: біографічні і літературознавчі.

Встановлено премії імені письменника, серед яких, зокрема Всеукраїнська літературна премія імені Михайла Коцюбинського – премія українським літераторам за високохудожні доробки, що звеличують гуманістичні ідеали. 1981 року у Вінниці обласною організацією «Товариство книголюбів» Започаткована премія, що з 1992 року набула статусу всеукраїнської. До попереднього засновника додалися бюро пропаганди Спілки письменників України, управління культури Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницький обком профспілки працівників культури, Вінницьке обласне відділення Українського фонду культури. З 2021 року премія вручається у п'яти номінаціях – «Художня проза», «Поезія», «Науково-популярна література», «Дитяча література», «Художній переклад». Призовий фонд – 150 тис. грн.

Започаткована в 1992 році з ініціативи Чернігівської обласної організації Спілки письменників України, Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського та Чернігівського відділення

Українського фонду культури. У 2003 році Чернігівською обласною радою було затверджено положення про премію.

У 2012 році, за сприяння Управління у справах преси та інформації Чернігівської обласної державної адміністрації, вийшов друком біографічний довідник «Лауреати Чернігівської обласної премії ім. М.Коцюбинського. 1992—2011», що містить творчі біографії лауреатів за період з 1992 по 2011, розміщені у хронологічному порядку. Кожен лауреат отримує диплом, пам'ятну медаль із зображенням Михайла Коцюбинського та грошову винагороду у сумі десять тисяч гривень. Повторно премія не присуджується. Звання лауреата премії посмертно не присуджується, проте у разі смерті лауреата у період між голосуванням за присудження йому премії та до часу вручення премії, її отримують члени його родини. Вручення премії традиційно відбувається в день народження Михайла Коцюбинського 17 вересня на території Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

2004 року НБУ випустив пам'ятну монету номіналом в 2 гривні. На аверсі монети зображено стилізовану композицію з гравюри Георгія Якутовича до «Тіней забутих предків». Угорі півколом розміщено напис УКРАЇНА, рік карбування монети – 2004 (ліворуч), малий Державний Герб України (праворуч) та ліворуч від композиції – номінал, а також логотип Монетного двору Національного банку України.

Постановою Кабінету Міністрів № 122 від 4 лютого 1998 р. Вінницький державний педагогічний інститут реорганізовано в педагогічний університет ім. М. Коцюбинського.

Постаті Ю. Коцюбинського присвячено роман «Через терни до зірок», авторства Івана Цюпи – переконаного комуніста. Цікаві в контексті дослідження сторінки, на яких герой зустрічається з В. Леніним, що особисто знав Юрія Коцюбинського, з діячами Комуністичної партії — Миколою Скрипником, Володимиром Затонським, Дмитром Мануїльським, Євгенією

Бош, Миколою Подвойським та героя повісті – Віталієм Примаковим, Григорієм Кропив'янським. Не полишає байдужим читача і особисте життя героїв, вірне кохання Віталія Примакова і Оксани Коцюбинської, мальовничі описи природи, вдало вкраплені в розповідь сторінки спогадів.

2015 року після прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» ім'я Юрія Коцюбинського Українським інститутом національної пам'яті було включено до списку осіб, чия діяльність підпадає під дію законів про декомунізацію.

Вшанування пам'яті Михайлини Коцюбинської знайшло відображення не тільки в публічному просторі, але й сама процесія перетворилася на маніфестацію української думки, оскільки Михайлина Хомівна пішла з життя відносно недавно (в 2011), себто в епоху медіа. Цікаво, що традиція перетворювати подібні процесії на майданчик для політичного піару жива і до тепер.

«Три вірні сестри, три хранительки вогнища – Алла Горська, Надія Світлична і Михайлина Коцюбинська, такі різні, як Віра, Надія і Любов, і такі єдині біля вогнища душі, – сказав на поминах Євген Сверстюк. – Михайлина Коцюбинська прийшла в середовище шістдесятників немовби з острова культури..., жінка з острова культури була потрібна, як бальзам на рани.

На поминах згадали, що Михайлина Коцюбинська народилася у Вінниці, в тій самій кімнаті, де з'явився на світ її славний дядько Михайло Коцюбинський; і як батько Хома, якого терміново викликали з Криму – донька народилася на 2 місяці раніше, у паніці ледь не сів на диван, де у ваті й пелюшках лежала маленька Михайлина; і як вона дівчинкою водила екскурсії в музеї Коцюбинського. Згадували формули її життя, які стали формулами української історії. Коли Коцюбинську виключали з партії, вона сказала на зборах: «Знаєте, я вступала молодою–зеленою, мала ідеали. Якщо треба вибирати між квитком і ідеалами, я залишу вам квиток, а собі – ідеали». І коли

на перших зборах меморіалу імені Василя Стуса хтось кинув димову шашку на сцену Будинку кіно, заходилося на паніку, вона встала і сказала: «Чоловіки, спокій! Українців петардами не залякаєш. Дайте провокаторові по шії і пішли далі». А Лесь Танюк звернув увагу на символізм дати: Коцюбинська померла 7 січня, коли народився Василь Стус, з яким вона дружила і повне зібрання творів якого впорядкувала [43].

Усі виступаючі, не змовляючись, відзначили дві риси. По–перше, мужність–сміливість–незламність. «Навіть у протоколах допитів КДБ вона постає чистою і незаплямованою», – сказала Валентина Чорновіл. А по–друге, неймовірну працездатність. «Михайлина Хомівна пропрацювала 25 років у відділі рукописів Інституту літератури, – сказав «УМ» літературознавець Сергій Гальченко, – і я ніколи не бачив такої трудової людини. Як вона побожно ставилася до кожного рукопису, заміряла, фіксувала усі технічні параметри, хоча цим зазвичай займається інша служба, вона з теоретичного рівня «спустилася» в архіви і так цим переймалася. Для неї не було низької роботи, рутинної».

22 вересня 2011 року в Чернігові на честь Михайлини Коцюбинської було відкрито меморіальну дошку. Її встановлено на фасаді школи № 17 (колишня залізнична школа № 41), яку в 1949 році із золотою медаллю закінчила Коцюбинська. З цієї нагоди у навчальному закладі відбулася урочиста лінійка, у якій взяли участь Чернігівський міський голова Олександр Соколов, директор Літературно-меморіального музеї-заповіднику М. Коцюбинського – Ігор Коцюбинський, представники Інституту літератури НАН України, які працювали з Михайлиною Коцюбинською, представники чернігівської інтелігенції.

Загалом вшанування пам'яті родини Коцюбинських охоплює досить широкий пласт публічної сфери. Логічно, що найбільшу його частину займає Михайло Коцюбинський. Проте, тут варто сказати, що головним носієм

пам'яті про родину є власне їх доробок в сфері науки, культури, громадської діяльності.

Родина Коцюбинських на тлі загальної картини суспільних процесів в Україні вирізняється власне тим, що завжди виступала пасіонарним їх елементом. Загалом в цьому розділі наведено аналіз культурницького доробку родини, що в свою чергу став основою суспільного їх авторитету. Передовсім це стосується постаті Михайлини Коцюбинської, яка займає достойне місце серед когорти дисидентів. Разом з тим, не варто забувати і про сучасних, нині живих нащадків роду, що продовжують нести свою просвітницьку місію, виступаючи зберігачем спадщини. Так само як і попередники розвиваючи доробок в цьому аспекті. Тут треба сказати, що подібна родинна традиція виступає певним чинником актуалізації проблематики, пов'язаної з постаттю Коцюбинського, його сім'ї і найближчих родичів. А дослідження такого типу, зокрема конкретно це, магістерське, є наочним тому підтвердженням.

ВИСНОВКИ

Підводячи ризик під дослідженням, можна зробити висновок про те, що поставлене дослідницьке завдання було в загальному виконане. Відмічаємо брак історіографічної розробки проблематики, причиною якої цілком може бути той факт, що творча спадщина письменника є настільки обширною, що питання дослідження родини митця губиться в масиві літературознавчих праць. Проте, ми можемо говорити про значний дослідницький потенціал проблеми.

Серед іншого, в роботі представлений біографічний нарис письменника, піддано аналізу творчий шлях, зокрема в контексті впливу родини на становлення інтелектуала.

Дослідження показало, що постать М.Коцюбинського здобула увагу у науковому середовищі, проте найбільше напрацювань належить філологам. Водночас Михайло Михайлович і його родина потребують власне історичного опрацювання.

До магістерської роботи долучено писемні (художні твори, мемуари, періодика, довідники), речові (монументи, пам'ятні дошки, музейні експозиції) та візуальні (кіно-, фотодокументи) джерела. Сукупно вони дозволили визначити не лише доробок членів роду, але й їхнього найближчого оточення. Вивчення речових і візуальних джерел посприяло у розширенні потенціали писемних носіїв інформації.

Робота спирається на сукупність підходів, принципів і методів дослідження. Підходи соціально-культурної антропології, герменевтичний, антропологічний залучено для потрактування історичних джерел, урахування обставин життя ХХ століття та простеження долі представників Коцюбинських. Ключовими принципами наукового дослідження виступили наукова об'єктивність, що передбачає врахування різних поглядів на визначного українського письменника та його нащадків. Важливим є

залучення максимально широкого кола наукової літератури та історичних джерел, що дозволило здійснити неупереджене дослідження. Магістерська робота виконана з обіперттям на загальнонаукові (аналітико-синтетичний, хронологічний) та спеціальні історичні (історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-біографічний) методи.

Опрацювання наукової літератури та джерел показало, що становлення письменника відбувалося невідривно від загальної суспільно-політичної ситуації. Водночас великий вплив не лише на його формування, але й на творчість справляла родина, передусім дружина, якій вдалося створити відповідну атмосферу. Головним здобутком М.Коцюбинського стало реалістичне відображення сучасного йому життя пересічних українців.

Долі нащадків письменника склалися по-різному, але цілком закономірно. Деякі діти Михайла Коцюбинського виявилися причетними до репресивної машини СРСР та і самі стали її жертвами.

Окрему увагу приділено дітям письменника, акцентовано на постаті Юрія Михайловича Коцюбинського. В розвідці ми намагалися показати еволюцію трактування його постаті, починаючи з 30-тих років минулого століття, не тільки в науковій, але й художній літературі, а також в публічному просторі населених пунктів. Відзначено роль Ірини Михайлівни Коцюбинської, її сина Флоріана, Романа Михайловича Коцюбинського і його нащадка, які продовжили справу свого знаменитого пращура. Варто сказати, що родина Коцюбинських є гарним наочним прикладом, що ілюструє контекст епохи. Подібну модель можна застосувати чи не до всього українського суспільства того часу. Яскравим свідченням чого є трагічна доля Юрія і Романа.

Надзвичайно цінним є продовження творчих нахилів у дітях письменника. Передусім. Ідеться про постать Ірини Коцюбинської. Їй вдалося здобути визнання за радянської влади, але й прислужитися українській культурі. Її роль у розбудові Музею Коцюбинського, вочевидь

фундаментальна. Щодо діяльності Ірини Михайлівни, то тут варто говорити про її визначну роль в аспекті збереження пам'яті про родину, проте не слід забувати про її діяльність направлену на функціонування радянської влади.

Водночас постать Михайла Коцюбинського доцільно розглядати як окрему творчу одиницю без огляду на політичні погляди його найближчого оточення, бо очевидним є факт того, що українське начало письменника відігравало провідну роль у творчості.

Закономірно, що публічні маркери, такі як, до прикладу, назви вулиць присвячених Ю. Коцюбинському, в рамках декомунізації було перейменовано на честь його батька. В цьому можна розгледіти певний символізм, який накладається і на світоглядну трансформацію українського суспільства.

Загалом позитивну сторону діяльності дітей Коцюбинського, на наш погляд треба розглядати лише в потрактуванні сучасних українських тенденцій, себто попри весь їх творчий і науковий доробок, ми мусимо тверезо дивитися на проблематику. Особливо з огляду на подекуди компліментарний виклад думок, характерний окремим роботам присвяченим дослідженню родини.

Мусимо говорити і про видатну роль Михайлини Хомівни Коцюбинської в національно-визвольному русі, уособленням якого є шістдесятництво. Справедливим було би твердження, про те, що Михайлина не є прямим нащадком письменника, проте зв'язок племінниці з дядьком заперечити неможливо, особливо зважаючи на те, що дівчинка була названа на його честь.

Варто сказати, що родина Коцюбинських і зараз не стоїть осторонь суспільних і політичних процесів в Україні, лишаючись провідним осередком збереження, примноження і дослідження пам'яті про предків.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабко О. В. Синьйор Ніколо й синьйор Мікеле: Рим Гоголя й Капрі Коцюбинського: Есеї. Київ: Факт, 2006. 248 с.
2. Балабко О. В. Мальви у Вічному місті: Стежками українців у світах: Есеї, нариси, зарисовки. Київ: Фенікс, 2006. 348 с.
3. Балабко О. В. Рай і Пекло Коцюбинського: есеїстична повість / Новели «Сон», «Хвала життю», «На острові» М. Коцюбинського; передм. В. Панченка. Чернівці: Букрек, 2014. 216 с.
4. Батьки і діти Михайла Коцюбинського. URL: <http://www.ukrlife.org/main/evshan/shevchuk5.html> (дата звернення: 11.10.2024).
5. Бойко Л. Подвижник духу: Док. і факти з життя Бориса Антоненка-Давидовича. Київ: Пульсари, 2003. 391 с.
6. Васильчук С. М. Коцюбинська. Література як мистецтво слова. Київ: Наукова думка, 1965. *Українська мова і література в школі*. 1966. № 2. С.85–88.
7. Вітолін О. Похід на Європу Юрія Коцюбинського. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/103829>
8. Гришаєнко Н. У полоні Шевченкової музи: (Штрихи до портр. М.Коцюбинської). *Дивослово*, 1994. № 7. С. 18–22.
9. Діти Коцюбинського. Сини класика наближали російську навалу в Україну, а правнук – виганяв. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/diti-kotsiubinskogo-sini-klasik-nablizhali-rosiisku-navalu-v-ukrayinu-a-pravnuk-viganiav/>
10. Дейша-Коцюбинська Віра Устимівна. *Відділ наукової інформації та бібліографії. Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових*. URL: https://secinfchounbk.blogspot.com/2018/09/blog-post_20.html

11. Державна архівна служба України Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Родина Коцюбинських. Портрет на тлі епохи До 150-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Kocjubynsky/Kocjubynsky.pdf>
12. До 90-річчя від дня народження Флоріана Коцюбинського URL: https://kotsubinsky.org/news/zakarbuvavsja_u_pam_jati_narodnij_do_90_richchja_vid_dnja_narodzhennja_floriana_kocjubinskogo/2011-02-28-147
13. Єфремов С. Михайло Коцюбинський. Київ; Ляйпціг, 1920. 173 с.
14. Енциклопедія «Черкащина» / Упорядник Віктор Жадько. Київ, 2010. С. 470.
15. Жиленко І. Homo-feriens. Сучасність, Київ 2003. № 11. С.97–127; № 12. С. 98–116.
16. Жадько В. Український некрополь. Київ, 2005. 207 с.
17. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. Київ.: Либідь, 2002. 488 с.
18. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, Харків. правозахис. група 2003. 138 с.
19. З роду Коцюбинських. Ірина Коцюбинська. *Чернігівський літературно-меморіальний музей Коцюбинського*. URL: https://kotsubinsky.org/news/z_rodu_kocjubinskikh_irina_kocjubinska_video/2020-07-12-1701
20. Ілюченко Г. М. Коцюбинський у Житомирі. Спогади про Михайла Коцюбинського М. Коцюбинський. Твори в двох томах. Т. 2. Київ: Дніпро, 1966.
21. Історія життя Михайла Коцюбинського в Вінниці *VITA/ YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=puCzQ6laUR4>.

22. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн. / В. Г. Дончик, В. П. Агєєва, Ю. І. Ковалів [та ін.]; голов. ред. М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1993. Кн. 1: 1910–1930-ті роки. 784 с.

23. Кириєнко О. Родина Коцюбинських – осередок духовно-інтелектуального життя Чернігова. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова*. С.209-212.

24. Кириєнко О. Кохання в житті М. Коцюбинського. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова*. 2018. Вип. 29. С.38-41.

25. Ковальчук О. Г. Візуальне у творчості М.Коцюбинського: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 232 с.

26. Козуля О. Жінки в історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1993. С. 199–205.

27. Козуб С. Молодий Коцюбинський. Книгоспілка, 1927. 28 с.

28. Костенко Л. Про партачів життя і громадську відвагу: Виступ на вечорі з нагоди вручення Михайлині Коцюбинській літературно-мистецької премії імені Олени Теліги. *Столиця*. 2001. № 12. С. 5.

29. Коцюбинський І. Хранителька родинного тепла (до 45-річчя від дня смерті Ірини Михайлівни Коцюбинської). URL: https://kotsubinsky.org/news/khranitelka_rodinnogo_teplo_do_45_richchja_vid_dnja_smerti_irini_mikhajlivni_kocjubinskoji/2022-11-07-2052

30. Коцюбинський І. Трагічна доля молодшого сина Михайла Коцюбинського. URL: https://kotsubinsky.org/news/tragichna_dolja_molodshogo_sina_mikhajla_kocjubinskogo/2018-09-26-1283

31. Коцюбинська І. Спогади про М.М. Коцюбинського. Київ: Дніпро, 1965. 204 с.

32. Коцюбинська І. Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського. Київ: Дніпро, 1965. 204 с.

33. Коцюбинська М. "Гіркий був келих життєвий": Бібліогр. покажч. 2-е вид., доп. Вінниця, 2000. 33 с.
34. Коцюбинський М. М. Твори і життя. Київ: Наук. думка, 2005. 311с.
35. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 1. Повісті та оповідання. Київ: Наукова думка, 1973. 407 с.
36. Коряк В. Поет української інтелігенції М. Коцюбинський. Книгоспілка, 1923.
37. Кульбицький Ю. Доля дітей Михайла Коцюбинського. Чернігів, 2004. 56 с.
38. Куцевол О. Вивчення життя і творчості Михайла Коцюбинського через рецепцію літературних та літературно-документальних джерел: посібник. Вінниця, 2015. 313 с
39. Людей оцінювала за величиною серця (інтерв'ю з донькою Т. Коцюбинською) [Архівовано 2 червня 2012 у Wayback Machine.]. День. 2011. 16 грудня.
40. Михайло Коцюбинський. Бистрий сон. Гра долі. *YouTube* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yju8BCa1ars&t=328s>
41. Михайло Коцюбинський. Знайомство і одруження з Вірою Дейшою. Гра долі. *YouTube* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sk5JWNhF-Ng&t=6s>
42. Михайло Коцюбинський. Роман з Олександрою Аплаксіною. Гра долі. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=h_yfhiWdWCs
43. Михайлину Коцюбинську поховали біля Григора Тютюнника. *Газета по-українськи*. № 1158, 14.01.2011. С. 21.
44. Масенко Л. Шляхетна природа людини [До другої річниці відходу у вічність Михайлини Коцюбинської]. *Дивослово*. 2013. № 1. С. 59-63.
45. Михайлина Коцюбинська: Бути собою (Біобібліографічний нарис) / Уклад. В. Патока, авт. нарису Л. Тарнашинська. Київ, 2005. 60 с.
46. Михайлина Коцюбинська померла від ускладнень після грипу. *Газета по-українськи* № 1155, 11.01.2011. С. 16.

47. Мазипчук М. Постать Юрія Коцюбинського у контексті радянської репресивної політики в 30-х роках XX століття. URL: irbis-nbuv.gov.uahttp://irbis-nbuv.gov.ua>irbis_nbuv>cgiirbis_64

48. Мазипчук М. Лутший товариш» із хлібозаготівель: маловідомі аспекти діяльності Юрія Коцюбинського в 1932-33 роках. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2209-maksimmazipchuk-luchshij-tovarishch-iz-khlibozagotivel-diyalnist-yuriya-kotsyubinskogo-v-1932-1933-rokakh>

49. Наймолодший син Михайла Коцюбинського. *Хвиля Десни*. URL: <https://hvilya.com/ekskliuzyvna-khvylya/najmolodshyj-syn-myhajla-kotsyubynskogo.html>

50. Піскун В. Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму. *Український археографічний збірник*. 2018. Т. 24/25. С. 464–481.

51. Поліщук Я. Краса у дзеркалах буття. Постать Михайла Коцюбинського в українській культурі. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2021. 231 с.

52. Попри все я вдячна долі!». *Дзюба Т. А. Талант як міра ваги*. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. С. 31-39.

53. Пам'яті Михайлини Коцюбинської. *Критика*. 12 вересня 2011.

54. Потупейко М. Михайло Коцюбинський: ранній період життя і творчості. Київ: Радянський письменник, 1964. 184 с.

55. Родина Коцюбинських (1970). *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=65373KY2Qzo>

56. Регрут П. В. Рецептивні моделі творчості Михайла Коцюбинського: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. Одеса, 2017. 192 с.

57. Рух опору в Україні 1960—1990. Енциклопедичний довідник. Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.

58. Слід в історії. Незнаний Коцюбинський. *Чернігівщина incognita*. URL: https://www.gorod.cn.ua/print/city_674.html
59. Свято Р. Під прихистком шляхетного імені. URL: <https://hvilya.com/ekskliuzyvna-khvylya/najmolodshyj-syn-myhajla-kotsyubynskogo.html>
60. Скуратівський В. Зв'язкова поколінь. *Український тиждень*. 20.01.2011
61. Соловей Е. Дух прямостояння. *Критика*, 12 вересня 2011.
62. Старицкая-Черняховская Л. М. М. Коцюбинский (Опыт критического очерка). Київ, 1906. URL: <https://archive.org/details/mmkotsiubiski00staruoft>
63. Сонцепоклонник: образ Михайла Коцюбинського в худож. і худож.-док. джерелах: бібліогр. покажч. 1913–2014 рр. / уклад. і вступ. ст. О.М.Куцевол; відп. за вип. Н. І. Морозова; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця, 2016. 236 с.
64. Соловей Е. У мерехтінні найдорожчих лиць. Київ: Дух і літера, 2012. 216 с.
65. Трагічна доля молодшого сина Михайла Коцюбинського. *Чернігівський літературно-меморіальний музей Коцюбинського*. URL: <https://kotsubinsky.org/news/tragichna-dolja-molodshogo-sina-mikhajla-kocjubinskogo/2018-09-26-1283>
66. Терлецький В. Михайло Коцюбинський в пошануванні та дослідженнях нащадків. *Літературознавчі студії*. 2008. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45894/20Terletskyi.pdf?sequence=1>
67. Чепурний В. Таємниці Ірини Коцюбинської. Про складну долю дітей Михайла Коцюбинського. Услід ювілею доньки класика. URL : <http://www.golos.com.ua/article/320828>

68. Шуляр В. Відкриття тайн краси імпресіонізму в творчості М. Коцюбинського та М. Хвильового. *Українська мова та л-ра*. 2000. № 44. С.92-97

69. Ярошенко А.Д. Піонер української радянської дипломатії. /До 70-річчя з дня народження Ю.М.Коцюбинського. *Український історичний журнал*. 1966. № 12. С. 127–129.

70. Ярошенко А. Д. Юрій Михайлович Коцюбинський (До 90-річчя з дня народження). *Український історичний журнал*. 1986. № 12. С. 128–132.

ДОДАТКИ

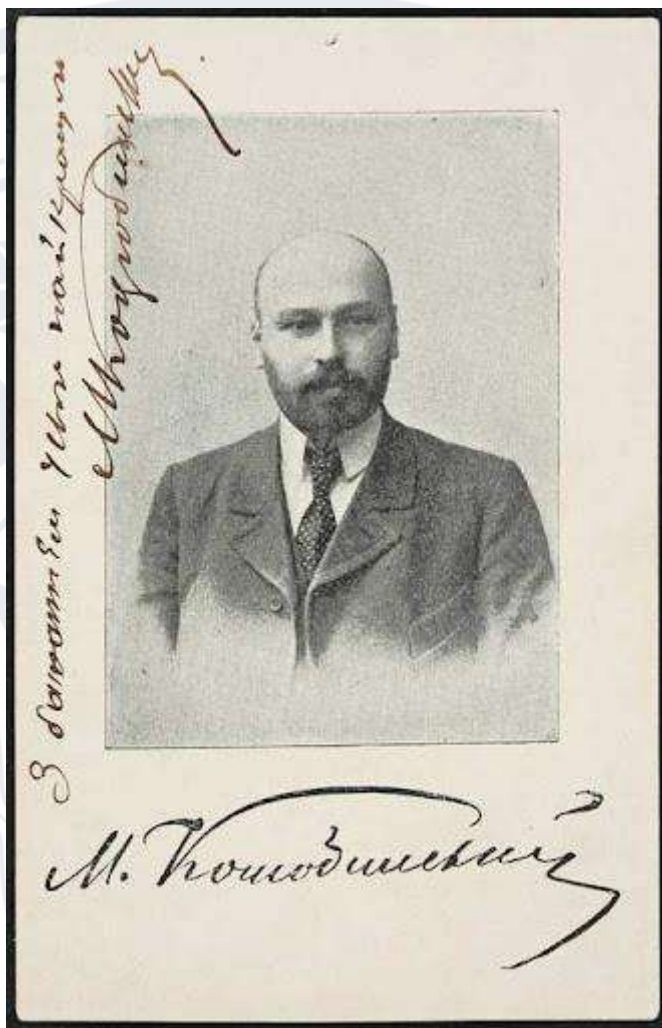

Рис 1. Портрет М. М. Коцюбинського з автографом.

(ІР НБУВ, ф. 1, № 46499)

Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

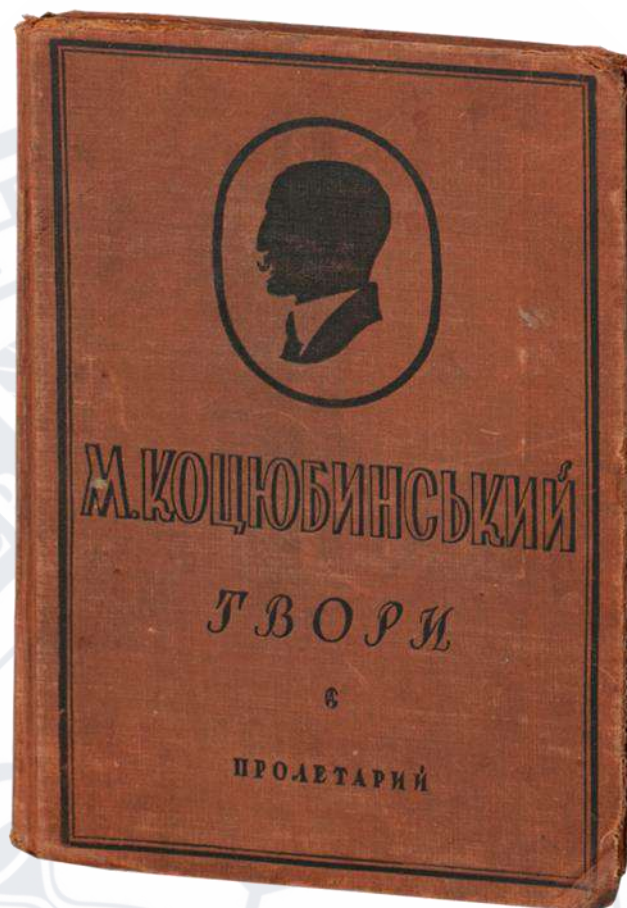

Рис 2. М. Коцюбинський. Твори (Видання 1929 року)

Джерело: https://rvv-kniga.com/product/tvory-m-koczyubynskyj-vydannya-1929oku/?campaignid=21591391886&adgroupid=&keyword=&device=c&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAire5BhCNARIsAM53K1jWA0V7PUQNvyl8px

Рис 3. Родина Коцюбинських у 1907 р. Фото музею Коцюбинських

Рис 4. Юрій Коцюбинський

Рис 5. Оксана Коцюбинська

Рис 6. Ірина Коцюбинська

Рис 7. Роман Коцюбинський

Рис 8. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник
М.Коцюбинського.

Джерело: Музейний портал: <https://museum-portal.com/ua>

Рис 9. Війницький музей М. М. Коцюбинського.

Фото Вікіпедія

Рис 10. Пам'ятник М. Коцюбинському у Вінниці

Рис 11. Пам'ятник М.М. Коцюбинському у Чернігові.

Автор фото М. Гринь